

Den internationella livsmedelskrisen

Ett reportage från verkligheten

BENGT NILSSON

TIMBRO

Innehåll

Inledning	3
Etiopien	8
”Maten räcker men de fattiga har inte råd”	16
Fattigdom och genmodifiering	19
”Höga matpriser är nödvändigt”	22
Ris	26
Den globala spannmålshandeln	29
Slutord	34

Inledning.

Det är hungerns nya ansikte. Den perfekta stormen av matbrist, global uppvärmning, kraftigt stigande oljepriser och jordens befolkningsexplosion slungar in mänskligheten i det tjugoförsta århundradets största kris genom att pressa upp matpriserna och sprida hunger och fattigdom från landet till städerna.¹

Tidningen *Sunday Herald* skrader inte orden. Katastrofen är nära, snart svälter vi alla. En braskande nyhet. Men är den sann?

Greg Barrow från FN-organet World Food Programme säger:

Vi behöver ytterligare 500 miljoner dollar för att kunna försörja 73 miljoner människor i Afrika, Asien och Centralamerika som behöver vår hjälp.²

Det låter välbekant. FN vill ha mer pengar därför att det är kris i världen, därför att folk svälter. Men varför svälter folk?

Mediernas rapportering om den globala livsmedelssituationen tar sig ibland formerna av ren desinformation. Den 24 oktober 2008 rapporterade Dagens Nyheter att 12 miljoner människor i Etiopien är i behov av livsmedelshjälp. En tjänsteman från FN-organet Unicef säger att det beror på ”den ekonomiska krisen i världen och prishöjningarna på livsmedel”.³

Den som har besökt Etiopien vet att jordbruket där bedrivs bokstavligen på stenåldersnivå. Landets styrande har sedan tidernas begynnelse ignorerat jordbruket, det är det som är förklaringen till matbristen i Etiopien.

Den som inte producerar utan bara konsumerar mat vill förstås att den ska vara billig. Men en överväldigande del av de fattiga i världen producerar mat, de är bönder. För dem kan stigande matpriser vara en välsignelse. Förutsatt att ”matkrisen” hanteras rätt och betraktas som en möjlighet, inte som en risk. Alltså: vems perspektiv intar vi? Och vem talar för fria marknader på livsmedelsområdet? I debatten om den så kallade livsmedelskrisen är uppslutningen kring konsumentperspektivet närmast total. Men det finns avvikande röster, exempelvis Kooperation Utan Gränser och Svenska Naturskyddsföreningen.

Uppgifterna om hur stigande matpriser slår mot de fattiga är alarmerande. Omkring 923 miljoner människor i världen klassas som hungrande, på grund av stigande matpriser har antalet ökat med 75 miljoner sedan 2007. Men, i det sammanhanget kan det vara intressant att känna till att matpriserna sjönk med 75 procent mellan åren 1974 och 2005, enligt FN:s barnfond Unicef.⁴

På 30 år sjönk alltså matpriserna globalt med 75 procent. Fundera på hur det måste ha påverkat producenterna av livsmedel.

När matpriserna sjönk decennium efter decennium hördes inga varningar. Men

¹ <www.sundayherald.com/news/heraldnews/display.var.2104849.0.2008_the_year_of_global_food_crisis.php>

² Ibid.

³ *Dagens Nyheter* 24 oktober 2008, sid 29.

⁴ <www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=82605>

när trenden vände blev det KRIS!

”FN:s livsmedelsorgan FAO har varnat för att stigande priser har utlöst en matkris i 36 länder, av vilka samtliga behöver extra hjälp. Den hotande undernärningen är världens glömda problem”, säger Världsbanken.⁵

Washington Post fyller på med krigsrubriker:

De skyhöga priserna på matvaror som har förvandlat jordbruksbältet till en av de mest välmående delarna av USA har haft en något annorlunda påverkan på stora delar av den fattiga världen. Priset på matvaror har stigit med 41 procent sedan oktober 2007 och knuffat många över fattigdomsgränsen, till umbäranden och till och med hunger.⁶

Det amerikanska jordbruket blomstrar alltså på grund av ”matkrisen”. Varför gör inte det afrikanska också det? Finns det strukturella problem med matproduktionen som missgynnar världens fattiga bönder? Ja, definitivt. Går dessa att ändra på? Ja, definitivt. Skulle det vara bra för den globala livsmedelsförsörjningen? Svar: ja.

När priserna på jordbruksprodukter sjönk kraftigt under en trettioårsperiod påverkades inte lantbrukarna i den rika delen av världen särskilt mycket. Omfattande jordbrukssubventioner i den industrialiserade västvärlden höll dem under armarna.

Vad finns det då att glädjas åt i den nuvarande debatten? Jo, jordbrukets nyckelroll för människans överlevnad erkänns nu fullt ut. Det låter kanske märkligt, men tidigare var det inte så. I Sverige liksom i resten av världen talar vi om betydelsen av en levande landsbygd, men hur många gläds när bönderna lyckas förhandla sig till 20 öre mer per liter mjölk?

I Afrika – där merparten av jordens extremt fattiga bor – utgör bönderna generellt en föraktad och marginaliserad kategori. I desperat jakt på överlevnad flyr människor det olönsamma jordbruket och sätter sitt hopp till städerna. Förra året nåddes en brytpunkt, nu bor fler afrikaner i städer än på landsbygden, de flesta i ständigt svällande slumområden. Det är de som är de stora förlorarna hittills. De odlar inte mat och de har knappt några pengar att köpa mat för. Men ett livskraftigt jordbruk kan bli en motor i svaga afrikanska ekonomier, varför fokus på landsbygdsutveckling är en förutsättning för tillväxt i fattiga länder.

Investeringarna i afrikanskt jordbruk är oerhört låga eftersom den sektorn alltid har betraktats som hopplöst olönsam. Med stigande världsmarknadspriser på mat kan detta ändras. Men det räcker inte med investeringar för att få det afrikanska jordbruket på fötter, det krävs omfattande förändringar på många plan. I Etiopien, ett av världens fattigaste länder, ingår fortfarande 85 procent av befolkningen i jordbrukarfamiljer. De etiopiska bönderna kan inte försörja landets invånare, Etiopien måste importera mat. Sverige, däremot, med sina få kvarvarande lantbruk exporterar livsmedel. Vad beror detta på? Varför är afrikanskt jordbruk så fruktansvärt lågproducerande? Varför slutar bönder ibland att odla sin mark? Varför är de inte mer angelägna att producera ett överskott som kan säljas?

⁵ Ibid.

⁶ <www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/03/13/AR20080313033347.html>. (Min översättning.)

Det enskilt största problemet med livsmedelsproduktionen i Afrika hänger ihop med jordägarstrukturen. Men det gäller även i andra delar av världen. Moderniseringen av de kinesiska jordägarförhållandena inleddes för ungefär 30 år sedan i provinsen Anhui. Då tillät kommunistpartiet för första gången att bönderna fick tidsbegränsad brukanderätt till mark som hade förstatligats på 1950-talet. I början fick bönderna garanterad rätt att bruka marken i femton år, det utökades senare till 30. Men de fick inte överlåta rätten.

När landets president Hu Jintao 2008 kom på besök till Anhui följdes han av ett stort medieuppbåd som visste att han skulle tillkännage ytterligare en reform. Det besked bönderna fick var att de snart skulle kunna köpa eller sälja sin brukanderätt till marken. Ett stort steg i Kina, men väldigt skilt från de jordägarförhållanden som är standard i västvärlden.

Så trots denna reform är det långt kvar innan kinesiska bönder kan äga, köpa och sälja mark. Det betyder att det också är långt kvar innan kinesiska bönder kommer att tycka att det är värt mödan och kostnaden att investera i sin jordbruksmark för att höja avkastningen.

Produktionen av livsmedel handlar till stor del om tillgång till mark och vatten. På flera håll i världen ser man nu helt nya initiativ för att lösa de gamla problemen med begränsade odlingsresurser. 2008 upphörde Saudiarabien att vara självförsörjande på vete, och nu undersöker landet möjligheten att odla spannmål för eget bruk i andra länder, exempelvis i Pakistan eller på Afrikas Horn.⁷ Kina planerar att köpa eller arrendera mark i Sydafrika av samma skäl och det sydkoreanska företaget Daewoo arrenderar mark på Madagaskar, kontraktet löper på 99 år. Där ska majs odlas för sydkoreansk konsumtion.

De här åtgärderna hänger samman med nyttjandet av mark och vatten i världen. Planerarna måste nu välja mellan att konstbevattna grödor eller att använda vattnet för industriändamål och till växande städer. I Kinas enorma megastäder är detta ett tydligt dilemma. Vi har ännu inte sett konsekvenserna av att ta jordbruksmark i exempelvis Afrika i anspråk för att mätta befolkningen i Kina, Sydkorea eller Saudiarabien. Det kan mycket väl bli en framtida konfliktorsak, precis som vatten redan är det på många håll i världen.

Dominic Waughray, som leder miljöarbetet på World Economic Forum, säger att det finns framräknade, kritiska gränser för vattenförbrukningen.⁸ När tillgången på vatten sjunker under 1 500 kubikmeter per person och år måste ett land börja importera livsmedel, särskilt sådana som kräver mycket vatten i produktionen. Saudiarabien är ett sådant land och enligt Waughray föll 20 andra länder ner i den kategorin år 2000, och ytterligare 14 kommer att hamna där år 2030.

Det här är ett till stor del outforskat område som kan komma att förändra bilden av vår framtida livsmedelsförsörjning.

Som framgår av siffrorna nedan kulminerade matpriserna i världen under juni 2008. Priset på ris har sjunkit men inte lika mycket som många andra livsmedel, exempelvis vete och majs. Ris var vid årsskiftet 2008/2009 fortfarande betydligt dyrare än ett år tidigare.

⁷ <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7790711.stm>>

⁸ Ibid.

FAO:S MATPRISINDEX⁹:

2000		92
2001		94
2002		93
2003		102
2004		113
2005		116
2006		126
2007	November	179
	December	186
2008	Januari	195
	Februari	215
	Mars	217
	April	214
	Maj	215
	Juni	219
	Juli	213
	Augusti	201
	September	190
	Oktober	166
	November	153

Men priserna ligger fortfarande väsentligt högre än vid millennieskiftet och det påverkar fattiga konsumenter. Det här har blivit en viktig fråga för västvärldens biståndsorganisationer och responsen har varit spretig. Kunskap om orsak och verkan har till stor del saknats. ALNAP, ett nätverk för hjälporganisationer som är baserat i Storbritannien, publicerade nyligen riktlinjer som ska hjälpa NGO:er verksamma i fattiga länder att fatta rätt beslut rörande livsmedelsfrågor. I dokumentet beskrivs de senaste årens prishöjningar på livsmedel som en kris, ett jättelikt problem.¹⁰ ALNAP utfärdar ett antal rekommendationer om hur hjälporganisationer på fältet ska kunna bistå de drabbade. Ingenstans i dokumentet förs ett resonemang om de möjligheter prishöjningarna innebär för världens alla lantbrukare. Inte heller problematiserar ALNAP den viktiga frågan om prismekanismer i jordbrukssektorn. Detta speglar en attityd som är vanlig bland NGO:er. De fattiga betraktas som offer, sällan som de innovativa entreprenörer som de flesta faktiskt är.

I det här reportaget går jag inte närmare in på den stora frågan om produktion av drivmedel med jordbruksprodukter som råvara. Det är ett ämne för en egen bok, och böcker har också skrivits om det. Låt mig bara kort sammanfatta den diskussionens centrala punkter.

Produktionen av biobränsle har ökat markant under senare år beroende på klimatdebatten samt de stigande oljepriserna som nu, i skrivande stund våren 2009, inte längre är stigande. De främsta råvarorna för biobränsle har hittills varit majs och sockerrör. Men det säger sig självt att det skulle krävas ohyggliga mängder

⁹ <www.fao.org/worldfoodsituation/FoodPricesIndex/en/>

¹⁰ <www.alnap.org/publications/pdfs/ALNAPLessonsFoodPriceCrisis.pdf>

vegetabiliska råvaror för att helt ersätta olja och bensin. Det hävdas till exempel att USA:s totala spannmålsskörd under ett år bara skulle ersätta 16 procent av landets årliga behov av drivmedel till bilar. Det sägs också att en full tank biobränsle framställd av majs motsvarar den mängd majs som konsumeras av den genomsnittlige afrikanen under ett år. Jag skriver ”det sägs” och ”det hävdas” eftersom alla dessa uppgifter är ytterst osäkra.

Brittiska tidningen *The Guardian* rapporterade 4 juli 2008 att det fanns en ”hemlig” rapport från Världsbanken som slog fast att 75 procent av prishöjningarna på livsmedel berodde på att produktion av biobränslen hade fördyrat maten. I debatten om mat och biobränsle virvlar det omkring en mängd påståenden som man måste förhålla sig ytterst kritisk till. Man finner sällan trovärdiga källor för det som presenteras som sanningar.

Det står dock utom allt tvivel att åkermark som skulle kunna användas för livsmedelsproduktion nu i stället används för produktion av råvaror till biobränsle. Men det är inte alls säkert att det är negativt. Det kan vara en utomordentlig möjlighet för lantbrukare att utveckla och diversifiera sin produktion, till gagn för dem själva och andra.

Forskningen går hela tiden framåt och nu finns det såväl andra som tredje och fjärde generationen biobränslen. I de senare utgörs råvaran av grödor som inte används till mänsklig föda, exempelvis havsalger och restprodukter från skogs- och jordbruksproduktion. Men det vetenskapliga arbetet har långt kvar inom det området. Här väljer jag att fokusera på andra sidor av livsmedelsdebatten.

Västerländska debattörer tenderar att tänka konservativt och tro att all förändring är negativ, att lantbrukare i fattiga länder per definition blir exploaterade, att de alltid är offer. Så är det inte. Precis som överallt annars vill lantbrukare i Afrika förbättra situationen för sig själva och sina familjer. Bland dem finns en mängd innovativa entreprenörer. Det som hindrar dem är i regel inte exploatering från utländska aktörer, utan tröga byråkratier, brist på lagliga rättigheter i det egna landet, avsaknad av investeringskapital – det handlar i allmänhet om väldigt små summor – och en positiv vilja från den egna regeringen. Det är dessa negativa faktorer som oftast gör att de inte kan vara med när tillfällen till nya inkomster infinner sig. Den som saknar dokument som styrker äganderätten till mark kan naturligtvis inte tjäna pengar när värdet på den marken stiger.

Hur ska en kraftigt ökande befolkning kunna försörjas? Det är och förblir en ödesfråga. Vi möts dagligen av nya aspekter av denna utmaning. Missväxt i Argentina¹¹, matkravaller i fattiga länder¹², Kina arrenderar mark i Afrika för livsmedelsproduktion avsedd för kineser.¹³ Den globala livsmedelsproduktionen är en ständigt föränderlig process som kräver delaktighet och medvetenhet från oss alla. Hur ska vi förhålla oss till allt som sker?

För den genomsnittlige nyhetskonsumenten är det svårt att orientera sig i nyhetsflödet, och att värdera all denna information. Men när vi nås av katastrof-rubriker om livsmedelskrisen kan det vara värt att fråga sig: kris för vem? Ur vems perspektiv betraktar vi det som händer?

¹¹ *Dagens Nyheter* 28 januari 2009.

¹² <<http://edition.cnn.com/2008/WORLD/americas/04/14/world.food.crisis/>>

¹³ ><http://forums.csis.org/africa/?p=120>>

Etiopien.

Etiopien har med sina dramatiska, återkommande hungerkatastrofer blivit nästan synonymt med livsmedelsbrist. Säg Etiopien och de flesta svenskar tänker på undernärda barn. Det var därför med stor förväntan och spänning jag för några år sedan gav mig iväg i bil på resa genom landet, en resa som skulle vara i närmare tre veckor. Från huvudstaden Addis Abeba rakt norrut till eritreanska gränsen och sedan tillbaka söderut på en annan rutt via städerna Axum och Gondar. Den del av Afrika jag färdades genom har i flera decennier avbildats i världens nyhetsmedier som den globala livsmedelsbristens epicentrum. Jag hade en bild av norra Etiopien som ett område där svälten är varje fattig lantarbetares ständige följeslagare.

Till stor del fick jag den bilden bekräftad, och den som vill lära sig något om fattigdom och hunger bland afrikanska lantbrukare rekommenderas en sådan resa. Det nordetiopiska scenariot innehåller allt. Ekologiska katastrofer, politiskt maktspel, privat girighet, destruktiva traditioner, en föråldrad jordägarstruktur, relativ överbefolkning och negativa klimatförändringar. Plus säkerligen fler faktorer som jag som tillfällig utländsk besökare inte hann få grepp om. Jord är makt, och detta förhållande belyses tydligt i Etiopien.

Före avresan träffade jag Dessalegn Rahmato i Addis Abeba. Han är en av landets främsta jordbruksekonomer och även framstående politisk omvärldsanalytiker. Enligt hans uppskattning skulle Etiopien ha cirka 20 miljoner undernärda medborgare ungefär nu, i skrivande stund. Det är en jättelik siffra och i Etiopien är nästan alla sådana prognoser och statistiska angivelser jättelika. Landet har omkring 80 miljoner invånare. 85 procent av dessa ingår i jordbrukarfamiljer. Ändå lyckas inte dessa bönder försörja landet, de flesta lever på existensminimum och Etiopien är beroende av nödhjälp för att mätta sina hungrande medborgare. Någoting är allvarligt fel i den etiopiska jordbrukspolitiken, och Rahmato menade att ett viktigt systemfel var att all mark i Etiopien är statligt ägd, vilket han menade är en fråga om makt.

– Det etiopiska jordägarsystemet ger staten enorm makt över jordbrukaren, och om systemet skulle förändras skulle staten förlora denna kontroll, och det vill den inte.

– Marken tillhör staten och en statlig myndighetsperson kan säga till en jordbrukare: ”Du ska avhysas eftersom du inte äger marken.” Det här ger staten herravälde. När man kontrollerar en nyckelresurs som är nödvändig för människors överlevnad så kontrollerar man makten.

I hela Afrika är markfrågorna laddade med dynamit. Allt sedan kolonialismen, som införde helt nya koncept rörande ägande och brukanderätt till mark, har dessa begrepp varit stridsfrågor. Alla de regeringar som tog över efter de europeiska kolonialmakterna fick jordfrågan på sitt bord. Ytterst få lyckades hantera den med acceptabel klokhet. En förklaring till att Zimbabwes Robert Mugabe så länge lyckades behålla stöd i landet var hans löfte att skapa rättvisa i den brännheta jordfrågan.

Det etiopiska jordägarsystemet är sannolikt den enskilt viktigaste faktorn i förklaringen till landets enorma svårigheter att nå rimlig produktion inom lantbruket, och det finns en lång förhistoria till dagens situation. Under kejsare Haile Selassie fanns det en mängd olika jordägarsystem i Etiopien, och på många håll rådde rent feodala förhållanden. Storgodsägare kontrollerade det mesta av marken och lantarbetarna var både jordlösa och rättslösa. Haile Selassie förbjöd det öppna slaveriet men trots det levde mängder av lantarbetare i det som närmast kan beskrivas som trälldom. De som arrenderade mark av rika jordägare fick ofta betala hälften av sin inkomst i arrendeavgift.

När kejsaren störtades 1974 lovade den tillträdande militärjuntan att den skulle ändra allt detta. En ambitiös jordreform proklamerades och all mark förstatligades, utan kompensation till ägarna. Detta bäddade för uppror på vissa håll, men togs emot positivt av de mest förtryckta lantarbetarna. Arrendesystemet förbjöds och jordbrukarfamiljer fick tillgång till odlingsbar mark på max tio hektar. Man fick mark i förhållande till hur många barn man hade, vilket var en av orsakerna till att befolkningsökningen började skena i Etiopien på 1970- och 1980-talen.

I de norra landsdelarna var juntans jordreform som minst populär. Där förekom tidigare ett slags gemensamt jordäggande som kännetecknades av att det var släkten som ägde mark, inte individen. Mark gick i arv, den kunde inte säljas och många jordbrukare hade en andel i någon sådan släktmark. Juntans expropriering av jord förändrade allt detta, och då såddes några av de frön som tillsammans med annat missnöje senare skulle växa till en väpnad motståndsrörelse.

I slutet av 1970-talet bildades gerillan Tigrays People's Liberation Front, TPLF. Den fick stöd av bönderna i norra Etiopien. Militärjuntan svarade med att arrangera en jättelik folkomflyttning inom landet. Med hänvisning till överbefolkning, dålig produktivitet och livsmedelsbrist tvångsförflyttades 600 000 fattigbönder från norra Etiopien till de södra landsdelarna. Omkring 100 000 personer tros ha omkommit av strapatserna under de brutala transportererna. Det viktigaste skälet till juntans folkfördrivning var naturligtvis att omöjliggöra böndernas stöd till gerillan, åtgärden var en del av kriget.

Under juntans tid vid makten var provinserna Tigray och Wollo konstant drabbade av livsmedelsbrist. Vid mitten av 1980-talet svält omkring en miljon människor ihjäl. 2008 rapporterades det om omfattande svält i landets södra och sydöstra delar, gränsande till Somalia. Fyra och en halv miljoner människor sades vara akut svältande, Etiopiens regering vädjade till omvärlden om livsmedelshjälp till ett värde av motsvarande 2,4 miljarder kronor. Det är, som sagt, ständigt gigantiska siffror i detta land.

När TPLF-gerillan 1991 störtade juntan och tog makten förväntade sig många en radikal jordreform. Men av det blev intet. Att återprivatisera mark var otänkbart för de nya makthavarna, dels därför att de själva bekände sig till socialismen, men också på grund av sprängkraften i begreppet privat mark. Det ekade av gammal kejsarmakt, väckte associationer till den onda tiden, trälldomens tid. Därför förblev marken i Etiopien statligt ägd.

Dessalegn Rahmato var mycket kritisk till den nuvarande regeringen under premiärminister Meles Zenawi och dennes jordbrukspolitik:

– Kejsartidens jordägare har försvunnit men ersatts av staten, som nu agerar på samma sätt. Det här systemet med statligt ägd mark erbjuder inte bönderna någon säkerhet. De vet att de kan bli vräkta när som helst. Därför investerar de

inte, de planterar inga träd, odlar inte mer än nödvändigt. Bönderna brukar inte marken, de bara exploaterar den.

Det var häpnadsväckande att se hur primitivt jordbruket var i norra Etiopien. På fälten gick magra bönder bakom en ox hållande i ett årder, en föregångare till plogen. Det är ett redskap av trä som spänns efter ett dragdjur och i bästa fall har en spets av metall som gör det lite mer långlivat. Årdret gör en fåra i marken som man sedan sår i. Det var helt enkelt jordbruk på stenåldersnivå, sånär som på den där järnspetsen.

De etiopiska bönderna har i årtusenden betraktats som en förbrukningsvara av de kungar och kejsare som har styrt landet. Även i övriga Afrika har bönder länge föraktats, setts som representanter för *backwardness*, ett primitivt utvecklingsstadium. Under kolonialtiden gjordes inga allvarliga försök att förbättra det afrikanska jordbruket, endast utländskt ägda plantager som producerade exportgrödor som kaffe, te eller bomull prioriterades. De nya härskare som tog över efter européerna bekände sig ofta till ”den vetenskapliga socialismen” som predikade industrialisering. Det ledde till katastrofala felsatsningar i stora delar av Afrika. Alla resurser satsades på städernas expansion, alltmedan bönderna – som ständigt utgjorde i genomsnitt tre fjärdedelar av befolkningen – hukade och uthärdade spott och spe och strukturellt förtryck.

Att ansvarslösa afrikanska maktavare struntade i jordbruket var illa nog, men även utländska biståndsgivare har i flera decennier ignorerat dess betydelse för Afrika. Göran Djurfeldt, professor i sociologi vid Lunds universitet, har nyligen gjort en studie av livsmedelskrisen i Afrika. Han skriver:

För så lite som för ett år sedan var det acceptabelt att diskutera fattigdom utan hänvisning till jordbruket och dess roll. Nu tycks det som om den enkla sanningen har slagit rot: fattigdom i Afrika söder om Sahara förklaras huvudsakligen av att de bönder som förväntas försörja kontinenten inte har tillräckligt med mat för att försörja sig själva. Internationella biståndsgivare börjar nu anpassa sina aktiviteter till denna enkla sanning, även om Sida har varit lite trög i starten.¹⁴

Strax utanför staden Dessie i de norra högländerna hittade jag dock ett utvecklingsprojekt finansierat just av Sida, det mest intressanta jag har sett i Afrika. Jag träffade Lennart Bäckström som basade för det, han var fylld av tillförsikt:

– Det här kommer att förändra mycket.

Det var ett lantmåteriprojekt, men det handlade om jordbruk. Bönderna i trakten förfogade över sönderstyckade ägor, de brukade åkerlappar som ofta låg utspridda över en stor yta. Sidans och Lennart Bäckströms projekt gick ut på att fördela om marken på ett sådant sätt att varje lantbrukarfamilj fick en sammanhängande areal att disponera. Projektet påminde mycket om det gamla svenska storskiftet som genomfördes vid mitten av 1700-talet.

– Det som funkade i Sverige borde kunna funka här med, sade Lennart.

Men det viktigaste var att bönderna nu skulle få hundra års garanterad brukanderätt till marken. Var och en skulle få ett dokument som styrkte detta. Marken skulle sedan kunna ärvas och även arrenderas ut, men inte säljas. Så långt kunde inte den etiopiska regeringen sträcka sig. Var det bra eller dåligt?

– Bra, menade Lennart Bäckström som ansåg att det hindrade bönderna från

¹⁴ ”Africa’s food crisis” i antologin *Agriculture, trade and development*, KSLA, Halmstad 2008.

att genast sälja sin nya egendom och flytta in till slummen i städerna. Men bönder jag talade med tillbakavisade misstanken att detta skulle inträffa.

– Jag vill inte sälja marken, jag vill bruka den för mig och min familj, sa bonden Ali Esbetu förtrytsamt när jag frågade honom.

Att marken fortfarande är i statens ägo innebär en begränsning, bönderna kan inte använda den som säkerhet för att ta banklån, om de skulle vilja det. Det är nödvändigt med betydande investeringar i jordbruket. Det handlar om konstgödning, mer effektiva redskap, konstbevattning och mycket annat. Därutöver behöver lantbrukarna utveckla sina transportmöjligheter och effektivisera hela kedjan, från sådd till skörd till marknad. Hur det ska kunna bli möjligt utan att bönderna kan ta lån är svårt att se. Men detta är egentligen ett separat problem eftersom kreditmöjligheterna för lantbrukare och andra egenföretagare i Etiopien och övriga Afrika generellt är väldigt dåligt utvecklade. Där kan utländska aktörer spela en viktig roll, exempelvis med hjälp av så kallade mikrolån.

Enligt de första utvärderingarna av Dessieprojektet är en av de främsta vinsterna att konflikterna om mark i princip har upphört. Tidigare var sådant mycket vanligt. Enskilda lantbrukare kunde inte enas om var gränserna för deras jordlotter gick. De råkade i dispyt som ibland utvecklades till väpnat våld. Dessutom avhystes bönder allt som oftast av starkare aktörer som ville åt deras mark.

– Folk vräktes av olika anledningar, berättar Lennart Bäckström. Om staten skulle bygga en väg fick bönder lämna plats för den, utan kompensation. Till och med Världsbanken vräkte bönder av sådana skäl, jag blev skitförbannad när jag fick höra om det. Nu får de pengar som kompensation om sådant händer.

Lennart beskriver jordreformen – för en sådan var det – som en tyst revolution i Etiopien. En omfattande åtgärd som påverkade fler än tio miljoner människor men som ägde rum utan pukor och trumpeter, eftersom det fanns ett politiskt motstånd mot det som nästan var en privatisering. Men bara nästan.

I alla toppstyrda länder är regeringen beroende av stadsbefolkningens gunst för sin politiska överlevnad. Etiopien är inget undantag. Även om landet har upplevt revolter som har initierats från landsbygden är det städernas befolkning som först och främst måste hållas på gott humör. Detta åstadkoms oftast genom artificiell prissättning på livsmedel, vilket omöjliggör det fria utbytet av livsmedel. Bönder tvingas sälja till usla priser för att människor i städerna ska kunna få tag på billig mat. Detta gäller fortfarande i Etiopien och många andra afrikanska länder och utgör ett konstant hinder för ekonomisk utveckling på landsbygden. I värsta fall resulterar en sådan politik i att jordbrukare avstår från att sälja och riktar in sig nästan helt på självhushåll. Den utvecklingen har varit tydlig i Afrika söder om Sahara, som var nettoexportör av livsmedel ända fram till 1970-talet, men nu generellt är i behov av livsmedelsbistånd.¹⁵

I butikerna i etiopiska städer, små som stora, kunde jag konstatera att nästan alla förädlade livsmedelsprodukter – juice, konserver, pasta, ost, smör etc – var importerade från antingen Europa eller Sydafrika. Ytterst lite var lokalt producerat. Detta är helt och hållet ett resultat av en skev prisbild där lokala producenter – trots extremt låga produktionskostnader – inte kan konkurrera med utländska livsmedel som ofta är subventionerade i ursprungslandet. Det som såldes lokalt var råvaror. Grönsaker, kött, spannmål, sockerrör.

¹⁵ Ibid.

Jag fortsatte min resa norrut, mot provinsen Tigray. Strax utanför staden Mekele träffade jag Tsegay Asefa från det etiopiska jordbruksministeriet. Tillsammans bevittnade vi hur lastbilar med nödmat lastades av. Det var majs donerad av USA, varje säck hade det amerikanska biståndsorganet USAID:s logotyp och därtill en tydlig bild på stjärnbaneret och en text som angav att det var en gåva från det amerikanska folket. Detta var nu en sanning med modifikation, om folket fått bestämma hade kanske gåvan sett annorlunda ut. Mer sanningsenligt skulle vara att säga att det var en gåva med hälsning från den amerikanska jordbrukslobbyn.

USA är en av världens största givare av livsmedelsbistånd till fattiga länder, och alla dessa säckar sprängfyllda av majs, staplade upp till taket i den flyghangarliknande lagerlokalen, skulle kunna utgöra en illustration av solidarisk generositet. Men så var det inte. Det var snarare ett uttryck för manipulation, en vilja att framstå som generös utan att egentligen vara det.

Amerikanska lobbyister bland jordbrukare och skeppsredare lyckades för länge sedan få igenom ett beslut i kongressen om att livsmedel som skänks till fattiga länder ska ha odlats i USA och fraktats på amerikanska kölar till mottagaren. Detta gäller fortfarande. President George W Bush var den senaste presidenten som försökte ändra på detta, han insåg att det var allt annat än kostnadseffektivt och att det inte heller kunde beskrivas som genuin nödhjälp. Det handlar ju främst om att gynna amerikanska ekonomiska intressen. Men även han gick bet på lobbygrupperna.

I exempelvis Kenya, granne med Etiopien, får bönderna ibland rekordskördar som skapar ett spannmålsöverskott. Om USA hade en annan politik och kunde köpa spannmål från kenyanska odlare och frakta detta till Etiopien på kenyanska eller etiopiska lastbilar, så skulle det innebära en enorm ekonomisk vinst. Det skulle gynna lokala producenter och transportörer och ge betydligt mer mat för pengarna. Jämför detta med kostnaden för att köpa upp amerikansk spannmål och frakta den på fartyg över hela Atlanten, runt Afrika eller genom Suezkanalen, genom Indiska oceanen och därefter på lastbil eller tåg från hamnen i Mombasa eller Djibouti. Det är ett slöseri utan like, allt för att tillfredsställa starka amerikanska lobbygrupper.

– Hur ska man förklara den här amerikanska politiken? frågade jag Tsegay Asefa.

Han ryckte på axlarna och gjorde en uppgiven gest med händerna:

– Tja, det är ju den amerikanska regeringens politik, ingen vet egentligen varför. Det går inte att diskutera frågan med dem, de säger bara att de har sina egna bönder som har ett överskott, och att det är bestämt att regeringen måste köpa av dem. Det är inte meningen att de ska berika andra bönder i främmande länder.

Men detta var egentligen bara den ena sidan av saken. Livsmedelshjälp är ett tveeggat svärd som i en akut situation kan avhjälpa svält, men ibland få destruktiva effekter. Tsegay hade sett nödhjälpens baksida. I västra Tigray, berättade han, var förutsättningarna för jordbruk mer gynnsamma än i de centrala delarna där vi befann oss. I väster fick bönderna ofta ett överskott av spannmål. Men när detta sammanföll med ankomsten av en skeppslast amerikansk majs gick det inte att bli av med skörden. Vem kan prismässigt konkurrera med en gratisprodukt som håller hög kvalitet? Livsmedelshjälp tar sig ofta formen av avancerad prisdumpning, underminerar fattiga bönders ekonomi.

– Vi har sett den här situationen i över tio år, sa Tsegay. Bönderna producerar men i slutändan finns det ingen som vill köpa och då eldar de helt enkelt upp skörden, hellre än att se den ligga och ruttna i dåliga spannmålslager.

– Menar du, frågade jag, att samtidigt som folk svälter i den här delen av landet eldar bönder upp sin spannmål i en annan del?

– Javisst, svarade han, och inte nog med det. När de har förstört skörden ett år så struntar de ofta i att så nästa säsong eftersom de inte tycker det verkar meningsfullt.

Tsegay tog mig med till ett utspisningscenter. Det var en skolbyggnad där ett hundratal unga mödrar hade samlats med sina små barn. De satt i klungor på gården och väntade på att dörren skulle öppnas, så tålmodigt som afrikanska mödrar alltid gör när de väntar på hjälp, på bistånd, på en tröst i nöden. Små telningar tultade runt och min första reflexion var att de inte såg överdrivet undernärda ut. Jag nämnde det för Tsegay.

– De är felnärda snarare än undernärda, sa han. De får en alldeles för ensidig kost, och det beror på att familjerna här odlar för självhushåll och har en felaktig diet. Den mat vi ger barnen är komplettering till det de får hemma.

Under tystnad gick mammorna och barnen in och satte sig i skolsalen. Det som bjöds var torrmjök med näringstillskott. I köket blandades stora tillbringare till, barnen hade alla med sig sina egna nappflaskor som fylldes på. De drack och drack men efter en stund såg jag hur den ena mamman efter den andra skyndade iväg ut med sitt barn. Jag gick efter för att se vad som pågick. Ute på gården stod de små och kräktes upp den livgivande mjölkdrycken, deras magar var inte vana vid sådan föda. Det var en hjärtskärande syn.

Tigray är i all sin ödslighet betagande vackert. Landskapet är böljande kuiperat, genomskuret av raviner och uttorkade flodfåror som förvandlas till brusande älvar när de sällsynta regnen faller. Husen på landsbygden tycks alla vara ritade av samma arkitekt, de är platta, ofta runda i formerna och smälter samman med den röda jorden. Stående på en kulle med utsikt över en bebyggd jordbrukstrakt kan man tro sig vara förflyttad till Toscana i Italien. Strax före solnedgången badar hela landskapet i ett dovt, rött släpljus. De sparsamt förekommande men snabbväxande eukalyptusträden kastar långa magiska skuggor. De kallas menelikträd, det var kejsar Menelik II som lät importera och plantera dem i ett försök att hejda avskogningen och erosionen som var påtaglig redan på hans tid, den senare delen av 1800-talet.

På ett hotell i staden Adigrat stötte jag ihop med Catherine D'Andrea, kanadensisk arkeolog. Hon ville visa mig nyupptäckta grottmålningar. Vi åkte ut till en plats nära gränsen till Eritrea och vandrade genom kaktussnår fram till en lodrät klippa med smala avsatser där vi försiktigt balanserade fram. Det var lokalbefolkningen som hade tipsat henne om de vackra målningarna.

– Det är mycket svårt att fastställa ålder på sådana här bilder, men jag gissar på 500-talet före Kristus, sa hon.

De stora och välbevarade målningarna på den nakna klippan föreställde vilda djur men även en bonde bakom sitt årder. Jag häpnade över att denna flertusenåriga bild föreställde en scen som man fortfarande såg på fälten. Samma slags dragdjur, samma slags redskap. Inget hade förändrats på 2 500 år.

– Vi har arkeologiska bevis på att jordbruket var omfattande här redan på den tiden, sa Catherine. Det fanns korn, kikärter och kanske teff. Dessutom sorg-

hum och millet och grödor som kom från Mellanöstern, som vete och bönor. Långt senare, under medeltiden, så importerades majs och tomater. Så allt pekar på att det fanns ett väldigt produktivt system här för länge sedan.

Den agrara storhetstiden i norra Etiopien verkade alltså vara över. Går det att återskapa den? Det måste gå om de människor som bor där ska ha en chans att leva, inte bara överleva med hjälp av livsmedelsbistånd. Men det kräver resoluta politiska åtgärder i form av liberaliseringsreformer och borttagande av tullar, samt innovativt jordbrukstekniskt tänkande.

Dagen efter, på en myllrande marknad, träffade jag Berhe Gebresadik och hans hustru Zena. De stod och köpslog med en handlare om en säck majs. Zena inspekterade innehållet och klagade över att det var för mycket skräp i säcken. Jag erbjöd mig att betala för den och dessutom frakta hem den till deras hus. Det togs emot med tacksamhet eftersom de bodde ungefär tre mil bort, och Zena naturligtvis förväntades bära säcken. Vi packade in oss i bilen som jag disponerade.

Deras hus såg ut som alla andras. Byggt av lera på en stomme av trä. Ett platt tak där en hund stod och skällde välkomnande. En trång dörr, man måste huka sig för att komma in. Genom de små fönstergluggarna silades dagsljus sparsamt in. Det luktade starkt av inpyrd rök och närvaron av getter. Möbler saknades nästan helt, där fanns bara några rustika sängar av trä och flätade sisalrep och några pallar att sitta på. Inredningen bestod huvudsakligen av hyllor och avsattser tillverkade av torkad lera, avsedda att placera kalebasskålar och lerkrukor på. Färgerna var milda, i jordens nyanser. Formerna var lika svepande som de knottiga trädstammar som utgjorde husets stomme. Det var mycket vackert i sin nakna enkelhet, allt tycktes vara designat av Antoni Gaudí.

Rök steg sakta upp från en eldstad rakt under ett hål i taket, köket dominerades av en stor konkav sten att mala salt och spannmål på. Vid sidan av den tronade en injeraspis, obligatorisk i alla nordetiopiska hem. Injera är den etiopiska nationalrätten. Man gör en smet av vatten och mjöl från det endemiska sädeslaget teff och gräddar det som en stor pannkaka i det som ser ut som en wokpanna med lock.

Zena började laga mat så fort vi kom innanför dörren. Bröd skulle bakas, och Berhe nackade en kyckling. Från ingenstans dök deras barn upp, en halvnaken liten parvel, två i förskoleåldern och ett par tonårspojkar. Jag frågade genom min tolk hur familjens livsmedelssituation såg ut?

– När vi får tillräckligt med regn skördar vi från september till november, sa Berhe. Sedan tröskar vi i december och då kan vi äta oss mätta mellan december och februari. Om vi får ett överskott säljer vi det.

– Men nu köpte ni majs? frågade jag.

Han förklarade att skörden varit dålig, de hade varit tvungna att sälja ett får för att kunna köpa majsen. Så såg deras liv ut. Varje år fick de ta sig igenom det som brukar kallas hungersäsongen, när den senaste skörden är uppäten, innan nästa är mogen. Medan kycklingen puttrade i grytan gick vi ut för att bese deras odlingar. Det var ingen upplyftande syn. Torr, dammig jord. Nästan ingen vegetation någonstans.

– När jag var barn fanns det träd överallt, sa Berhe och gjorde en svepande gest med armen. Överallt var det träd. Och nu, ingenting.

Jag ville inte strö salt i såren genom att påpeka att det faktiskt var människans

eget fel, men så var det ju. Avskogningen i norra Etiopien är ett praktexempel på en *manmade disaster*. På 50 år har praktiskt taget all skog i Etiopien förstörts. Nu är endast 3 procent av landet skogbeväxt.¹⁶ Det är en av de största ekologiska katastroferna i Afrika.

Kycklingen smakade utmärkt. Jag förundrades över det jag så många gånger har upplevt i Afrika, hur fattiga människor ofta visar prov på förbluffande generositet. Jag noterade att Berhe och Zena åt ytterst lite, bara för att maten skulle räcka åt mig.

Berhe var vid sidan av sin syssla som lantbrukare också präst i den närbelägna kyrkan. Efter lunchen gick vi dit, med stort allvar visade han upp de enkla relikererna som förvarades där, inklusive den obligatoriska träkopian av den heliga förbundsarken, *tabot*.

Skulle Berhe och Zena kunna tänka sig att flytta för att få en bättre framtid, ökade möjligheter till försörjning? Det tror jag inte. Gården var deras liv, hur mager den än var. De ägde några får, några getter och höns och en ox som dra årdret. De skulle aldrig frivilligt ansluta sig till någon grandios jordbrukspolitisk utvecklingsplan som förutsatte omstruktureringar, rationaliseringar och förflyttningar. De var djupt rotade i sina traditioner, sin kristna tro och sin defaitistiska inställning till livet. När jag frågade Zena hur hon såg på framtiden visade hon bara att hon bad till gud att hennes barn skulle få det bättre än hon, att de skulle kunna äta sig mätta. Mer kunde hon inte göra.

Berhe, Zena och deras barn var små enskilda detaljer i FN:s myllrande statistik över världens hungrande. Det namnlösa jättekollektivet på 923 miljoner människor som inte kan äta sig mätta dagligen. När jag sa tack och farväl och satte mig i bilen så undrade jag: varför? Varför kan de inte ens äta sig mätta?

¹⁶ <www.wrm.org.uy/bulletin/55/Ethiopia.html>

”Maten räcker men de fattiga har inte råd.”

– Det är förvånande att vi oftast pratar om höjda matpriser ur ett konsumentperspektiv och inte hur vi ska se till att höjningen kommer bönderna till del, säger Camilla Lundberg Ney, kommunikator på Kooperation Utan Gränser.

Det är ett av Sveriges större biståndsorgan som stöttas av en mängd företag och organisationer med rötter i den svenska Kooperationen, som exempelvis Coop, Folksam, Lantmännen och flera andra. Kooperation Utan Gränser har verksamhet i ett tjugotal länder. Jag frågar henne om hon tycker att de senaste årens prisuppgång på mat ska betraktas som en kris.

– Ja, säger hon, visst har det varit en krissituation när det gäller maten. Både en kris och ett trendbrott. Bönderna har under lång tid fått mindre och mindre betalt för sina skördar och det har nu ändrats. Då blir det en kris för dem som bor i städer, framför allt i syd.

Camilla Lundberg Ney menar att det är de spektakulära händelserna i spåren av prishöjningarna på mat som har skapat bilden av en allmän kris. Hon nämner det så kallade tortillaupproret i Mexiko i februari 2007 då tiotusentals människor protesterade mot priserna på stapelfödan tortilla. Det handlade om en prisökning på 400 procent. I april 2008 dödades ett antal demonstranter i Haiti i samband med protester mot höjda livsmedelspriser.

– Sånt blir ju intressant medialt, det blir spännande att prata om. Men det var ju specifika situationer, nu sjunker världsmarknadspriset på livsmedelsprodukter igen. Det finns vinnare och förlorare här. Förlorarna är de fattiga i städer som inte kan producera sin egen mat och där inkomsten går till mat. Men höjda matpriser kan hjälpa bönder i syd och det nämns sällan i diskussionen och det tycker jag är synd.

Karin Höök är jordbruksexpert och chef för internationella avdelningen på Svenska Naturskyddsföreningen. Hon tycker att debatten om livsmedelskrisen är alltför förenklad.

– Det som kallas den internationella livsmedelskrisen har ju många dimensioner, säger hon. Jag tycker att debatten om biobränslets betydelse i sammanhanget ibland saknar proportioner. Maten i världen räcker faktiskt om den fördelas rättvist. Det finns också aspekter av livsmedelsproduktionen som ibland glöms bort. Det är ju exempelvis så att en tredjedel av världens jordbruksmark används för foderväxter.

– Vi måste ändra diet, säger hon. Vi kan inte fortsätta odla foder på åkermark.

Men vilka mekanismer ska åstadkomma en sådan omsvängning? I dag ser vi ju en rakt motsatt utveckling, att allt fler människor i världen efterfrågar kött därför att de nu har råd med det. Den trenden bryts nog inte så lätt.

Karin Höök och Svenska Naturskyddsföreningen delar Kooperation Utan Gränsers grundsyn:

– Livsmedelskrisen ger människor i syd möjlighet att tjäna pengar, fastslår hon.

Vi har för billig mat i nord. Maten räcker men de fattiga i världen har inte råd.

– Det här är den viktigaste frågan att följa, säger Camilla Lundberg Ney. Vad kommer prisförändringen på livsmedel att leda till? Den kan få väldigt positiva effekter förutsatt att det ger mer pengar till bönderna. Men kostnaderna för insatsmedel i jordbruket har ju också ökat, vilket påverkar fattiga bönder. De saknar ofta krediter och tillgång till marknader. Om man ser att priserna går upp så att man kan tjäna pengar måste man också ha möjlighet att investera för att kunna öka sin produktion. Det gör bönderna i den rika världen, det ser man direkt. Men i syd har man inte lyckats öka produktionen som man skulle önska.

– Regeringarna i Afrika måste satsa på jordbruket, det behövs också att biståndet riktas mot jordbruket. Bönderna behöver krediter så att de kan investera, de behöver hjälp med kontakter så att de kan sälja sina produkter. Det behövs starka organisationer för bönderna i syd, det får inte bara vara en chans för rika bönder. Det är till stor del en politisk fråga och det handlar jättemycket om politiskt ledarskap, att våga satsa mer på jordbruket. Det gäller både jordbrukspolitiken i Afrika och hos oss, att vi genom vårt bistånd satsar på jordbruks- och landsbygdsutveckling. Världsbanken har kommit med en rapport där de säger att tillväxt inom jordbruk är dubbelt så effektivt som tillväxt inom andra områden för att bekämpa fattigdomen.

Varför, undrar jag, har det tagit så lång tid att komma fram till denna enkla slutsats, när alla vet att majoriteten fattiga i världen bor på landet?

– Det har väl med politiska trender att göra, säger Camilla Lundberg Ney. Det gjordes satsningar på jordbruket i fattiga länder för länge sedan som inte gav resultat, det var stora lösningar som födde en motreaktion om att staten inte skulle blanda sig i för mycket. Nu finns en möjlighet till förändringar, nu finns uppbackning av fakta från Världsbanken som öppnar ögonen på biståndsgivare och då behövs det politisk vilja, det här är en politisk fråga.

Hur ser då Kooperation Utan Gränser på den påstådda konflikten mellan produktion av mat och produktion av biobränsle?

– Det behöver inte vara en konflikt mellan mat och bränsle, svarar hon, men det kan vara det och det kan bli det. Man måste se från gröda till gröda. Av socker gör man etanol, och priset på socker har fallit så det är inte något enkelt samband mellan att använda socker för etanol, och höjda priser. Man måste följa den här frågan väldigt noga men det måste inte vara en konflikt. Det blir en sådan konsstig diskussion, eftersom vi måste komma vidare med att utveckla förnyelsebara energikällor. Hur mycket åkerareal går förresten till popcorn eller tobak? Det blir för tungt fokus på att bioenergin står bakom matkrisen på ett ensidigt sätt, det är inte sant. Det är en viktig fråga att granska för det kan bli så. Det handlar om hur man tar hänsyn till vattentillgång, vilken mark man använder, vilken gröda och så vidare. Det måste analyseras från projekt till projekt. Man måste se bioenergiproduktion som en möjlighet, och göra det på ett ansvarsfullt sätt.

Det är tydligt att Kooperation Utan Gränser och Svenska Naturskyddsföreningen är avvikande röster i den allmänna debatten om de stigande livsmedelspriserna som förs av hjälporganisationer, NGO:er. Jag frågar Camilla Lundberg Ney vilka som tycker tvärtom, att man måste pressa ned matpriserna? Hon tvekar med svaret.

– Varje organisation får väl prata för sig, det svänger ju lite där... svarar hon undvikande. Det är också intressant. I många år har hjälporganisationer pratat

om att det är förfärligt att priserna är så låga, att bönderna inte får betalt, vi har diskuterat smörberg och köttberg som vi dumpar på de fattigas marknad så att de inte kan sälja sina produkter. Och nu när priserna går upp och lagren börjar tömmas så att det faktiskt går att sälja på lokala marknader, då är det inte bra heller, tycker samma organisationer.

– Och vilka är det då? undrar jag.

Camilla Lundberg Ney skrattar till.

– Jag vet inte om jag vill namnge någon specifik, jag passar nog på den frågan, svarar hon diplomatiskt. Det verkar som om debatten svänger. Det är inte så jättemånga som intar vår ståndpunkt. Förvånansvärt få, faktiskt. Men vi håller fast vid att ökade priser kan vara bra.

Jag frågar henne varför frågan om stigande livsmedelspriser under så lång tid har betraktats nästan enbart ur konsumentens perspektiv?

– Det var nog den allmänna diskussionen om matpriser som blev för onyanserad, säger hon. Det är ingen särskild som ska beskyllas för det. Det blev ett drev där alla skrev samma saker som blev en ”sanning”. Man drar olika slutsatser om hur problem ska hanteras. Jag utgår från dem som vi har bäst kontakt med, fattiga bönder och deras organisationer. När vi pratar med dem säger de att det här kan vara en möjlighet till inkomstökningar. Då undrar jag hur det kan komma bort i debatten när det är de här människorna det handlar om.

Fattigdom och genmodifiering.

Nå, hur är det då? Är stigande livsmedelspriser bra eller dåligt för världens fattiga? Det är och förblir en av de viktigaste frågorna. Jonas Vlachos, lektor i nationalekonomi vid Stockholms universitet, menar att frågan inte har något enkelt svar, kanske att den är felaktigt ställd.

– Om stigande livsmedelspriser är bra eller dåligt för fattiga människor beror ju helt på om de är producenter eller konsumenter, säger han. Folk tenderar att vara både och, i länder som kännetecknas av stor fattigdom. Det finns diverse världsbanksutredningar som försöker reda ut det här och det blir väldigt mycket ”om” och ”men” när man ska beskriva situationen, om den summa summarum är bra eller dålig för de fattiga. Enligt Världsbanken är höga matpriser i snitt sämre för de fattiga, men som sagt, det finns väldigt mycket om och men.

Jonas Vlachos anser att debatten kring livsmedelspriserna har varit minst sagt ofullständig.

– Debatten har varit förvirrad eftersom de fattiga inte är en homogen grupp, säger han. Den mediala bilden fokuserar alltid på förlorare och det finns ju alltid någon som förlorar på stigande priser och på sjunkande. Den journalistiskt dominerade debatten tar alltid sin utgångspunkt i den som förlorar. Det är inte särskilt upplysande ur ett allmänt perspektiv.

Jag frågar honom om han tycker att vi ska välkomna de stigande priserna eller inte, på en global nivå?

– På 30 år har matpriserna sjunkit medan jordens befolkning ökat och det måste ju betyda att produktionen har ökat mer än befolkningen. Efterfrågan steg alltså långsammare än utbudet, svarar han. Nu har efterfrågan kommit i kapp och det har gett tillfälligt högre priser. För dem som nu har dåliga möjligheter att producera mat är det en kris. För dem som har goda möjligheter att producera är det en möjlighet, det beror ju på. Fattiga lägger en stor andel av sin konsumtion på mat.

Jonas Vlachos har inget färdigt recept för hur ett land ska förhålla sig till stigande livsmedelspriser, men han ser tydligt att det finns flera olika strategier.

– Ett land som är nettoexportör av livsmedel kan vinna tillfälligt på att strypa exporten och därmed hålla nere priserna. Man gynnar då alltså konsumenter framför producenter. Men globalt sett är det inte så bra eftersom det inte uppmuntrar till mer odlande, man sänker jordbrukets produktivitet.

I likhet med många andra debattörer är Jonas Vlachos djupt kritisk till EU:s jordbrukspolitik.

– Den borde reformeras för att kunna producera mat där det är mest rationellt att göra det. Det gör man inte genom subventioner och handelshinder. Om subventionerna och tullarna avskaffades skulle matpriserna sjunka i Europa och troligen hela världen.

Jonas Vlachos tycker också att teknikutvecklingen inom jordbruket inte uppmärksammas tillräckligt i debatten.

– Jag är skeptisk till sådana här generella förbud mot genmodifierade grödor, det är ju fråga om en avancerad växtförädling och växtförädling har hittills varit en mycket viktig del i produktionsutvecklingen, säger han.

Den Oxfordbaserade ekonomiprofessorn Paul Collier skrev i en artikel i *Foreign Affairs* i december 2008 att matpriserna måste pressas ned, och det kvickt.¹⁷ Konsekvenserna av de höga livsmedelspriserna är så långdragna att de vållar skador inte bara nu, utan för framtiden menar han. Det konstaterandet måste rimligen betyda att Collier utesluter möjligheten att de fattiga ska kunna höja sin betalningsförmåga. Det är priset som ska anpassas till de fattigas plånbok, inte tvärtom. Vägen till detta är enligt Collier en kraftigt ökad livsmedelsproduktion, och det resonemanget står i kontrast till många andra ekonomers bedömning, att såväl produktion som pris måste öka.

Collier ser Brasilien som ett föredöme. Där har stora jordbruksföretag utvecklat extremt rationaliserade metoder för modernt jordbruk som bland annat innebär att det bara dröjer 30 minuter mellan skörden och nästa sådd, enligt Collier. Brasiliens exempel skulle kunna kopieras av många fattiga länder, menar han. Den oro för rovdrift på naturen, skövling av regnskog och andra negativa konsekvenser av det supereffektiva jordbruket som många organisationer har pekat ut tycks inte bekymra Collier. De flesta delar av den fattiga världen består inte av urskog utan är bara illa skött jordbruksmark, skriver han.

Precis som Jonas Vlachos är Collier djupt kritisk till Europas attityd till genmodifierade grödor, så kallad GM Food. Misstron mot dessa växter har enligt Collier hämmat tillväxten inom jordbruket i Europa och dessutom skrämt afrikanska odlare till att också ta avstånd från genmodifierat, av rädsla för att annars helt stängas ute från den europeiska marknaden. På den afrikanska kontinenten är det bara Sydafrika som ägnar sig åt odling av GM-mat.

David King, som fram till 2007 var den brittiska regeringens främste vetenskaplige rådgivare inom det här området, är ännu mer kritisk än Collier. Han sade i ett tal i september 2008 att afrikanska lantbrukare skulle kunna producera upp till tio gånger så mycket om de använde sig av genmodifierade grödor, i stället för dagens ålderdomliga metoder. King gick hårt åt hjälporganisationer och miljöaktivister som han menade uppmuntrade afrikanska bönder att ägna sig åt felaktig brukningsteknik.¹⁸ Tidskriften *New African* citerar David King i sitt januarinummer 2009.

– Dessa tekniker kommer inte att kunna leverera mat till Afrikas växande befolkning. Lidandet på den kontinenten förvärras i stor utsträckning av attityder i västvärlden som är antivetenskapliga och antiteknologiska, säger King. Han fortsätter retoriskt:

– Vi har den teknik som krävs för att försörja vår planet. Har vi förmågan att begripa vad det är vi har?¹⁹

Det som kallades den gröna revolutionen inleddes på 1960-talet och handlade om mer beskedlig växtförädling, men de åtgärderna möttes av en liknande kritik.

17 <www.foreignaffairs.org/20081001faessay87605-p10/paul-collier/the-politics-of-hunger.html>

18 <www.telegraph.co.uk/news/worldnews/2700176/Europes-GM-food-fear-exacerbates-famine.html>

19 *New African* nr 480 januari 2009.

Många hävdade att de förädlade växterna skulle bli för dyra för exempelvis fattiga indiska bönder, den ena negativa effekten efter den andra förutspåddes. Det mesta kom på skam, i dag kan man konstatera att den gröna revolutionen totalt sett blev en framgång. Allra bäst lyckades Indien.²⁰ Där arbetade man hårt på att förädla växter så att de skulle bli hårdigare men man satsade också mycket på utbildning av lantbrukare för att göra deras metoder mer effektiva. Jordbruksarealen utvidgades, bevattningen förbättrades och behovet av insatsvaror till jordbruket skapade en helt ny näringsverksamhet. Fabriker som tillverkade handelsgödsel växte upp, sakta förvandlades Indien till ett land som exporterade spannmål.

I dag behövs det enligt många bedömare en ny grön revolution, som komplement till andra åtgärder inom livsmedelsproduktionen. Ingen tror att genmodifiering av växter skulle vara den enda frälsningsmetoden. Och det är Afrika som är i störst behov av åtgärder som kan öka produktionen. Det handlar om allt från jordbruksteknik och jordäggande till liberalisering och bättre fungerande marknader. För 40 år sedan var Afrika självförsörjande på livsmedel, till och med nettoexportör. På 1990-talet blev det tvärtom, Afrika blev nettoimportör och har nu ett kraftigt handelsunderskott på livsmedelsprodukter.²¹

Men det är sorgebarnet Afrika, det. FN:s mat- och jordbruksorganisation FAO konstaterar att vi för närvarande producerar en och en halv gång så mycket mat som behövs för att försörja jordens befolkning. Organisationen GRAIN, som har som målsättning att motarbeta genmodifierade grödor, skriver att den globala spannmålsproduktionen har tredubblats sedan 1961, medan världens befolkning "bara" har fördubblats.²² Trots detta hävdar GRAIN att omkring 70 procent av utvecklingsländerna är nettoimportörer av mat, och att de människor i världen som klassas som hungrande till 80 procent utgörs av lantbrukare. De flesta återfinns i Afrika.

Att genmodifiera växter handlar oftast om att öka deras motståndskraft mot torka, kyla eller värme, vilket få torde invända mot. Men för att de genmodifierade växterna ska komma till sin rätt krävs också tillförsel av insekts- och ogräs-gifter och handelsgödsel, vilket innebär en påtaglig kostnad för fattiga bönder. Och en påtaglig vinst för dem som säljer sådana produkter. Omkring 60 procent av alla genmodifierade grödor är beroende av kemikalier. År 2005 var den marknaden globalt värd 5,4 miljarder dollar (cirka 44 miljarder kronor) och kontrollerades primärt av tre bolag, enligt tidskriften *New African*.

Frågan är om det går att hejda framväxten av genmodifierat på marknaden för livsmedel. Ekologisk odling utan växtgifter eller andra kemikalier anser den ovan citerade David King vara en lyxverksamhet för länder som redan har sin livsmedelsförsörjning tryggad. Avståndstagandet till genmodifierade grödor har fått förödande konsekvenser i Afrika, hävdar King. Enligt hans beräkning dör 700 000 människor i Afrika varje år till följd av undernäring och dålig livsmedelshygien. Många skulle kunna räddas med bättre odlingsmetoder, hävdar han.

Debatten om genmodifierad mat böljar alltså vidare. Snart torde det visa sig om Afrikas beslut att avstå från modifierandet var rätt eller fel.

²⁰ <www.indiaonestop.com/Greenrevolution.htm>

²¹ *New African* nr 480 januari 2009.

²² <www.grain.org/about/?id=4>

”Höga matpriser är nödvändigt.”

Det går inte att diskutera den så kallade livsmedelskrisen utan att diskutera mekanismerna bakom världsmarknadspriserna på mat. En som har studerat detta noga är nationalekonomen Stefan de Vylder. Hans utgångspunkt är att den globala matproduktionen måste öka med kanske 50 procent under loppet av en generation. Vad händer med priserna på livsmedel då?

För att kunna åstadkomma en kraftig höjning av livsmedelsproduktionen krävs det en mängd samordnade åtgärder. Stefan de Vylder nämner ökad forskning, förbättrad infrastruktur på landsbygden, förbättrade kreditmöjligheter och ökade insatser för miljö och klimat. Och starkare bondeorganisationer i syd.

Men vad är det som styr priset på mat? Hur ska man förklara den snabba uppgången 2006 som kulminerade vid mitten av 2008? Var det en tillfällig bubbla eller ett trendbrott? Och om det var ett trendbrott, var det bra eller dåligt?

– Det handlade både om en bubbla och om ett trendbrott, säger Stefan de Vylder. Bubblan innehöll många skadliga konsekvenser, men vi måste bejaka trendbrottet. Låt oss hoppas att priserna aldrig faller tillbaka till 1990-talets eller det tidiga 2000-talets nivåer! Anständigt höga priser på mat är en nödvändig men långtifrån tillräcklig förutsättning för att vi ska lyckas öka livsmedelsproduktionen på ett hållbart sätt.

Stefan de Vylder är väldigt kritisk till såväl språkbruk som perspektiv när den globala livsmedelssituationen diskuteras. Han menar att fattiga bönder ständigt kommer i skymundan, deras behov beaktas inte trots att de utgör en majoritet av den del av världens befolkning som lever i fattigdom.

– Vi vet ju alla att bönderna i de rika länderna var isolerade från de sjunkande priserna som kännetecknade det sena 1900-talet. Det fanns olika former av statliga stöd, jordbrukssubventioner som resulterade i överskott som har dumpats på världsmarknaden. Men den övervägande majoriteten av världens bönder får inget stöd från skattebetalare. 4 procent av världens bönder får 96 procent av världens samlade jordbruksstöd. Det betyder följaktligen att 96 procent av bönderna får dela på 4 procent av stödet. Vi hade urusla priser både på världsmarknaden och på många länders hemmamarknader. Det här var under lång tid den verkliga matkrisen. Men när det gäller denna långsiktiga urholkning av de ekonomiska villkoren för fattiga länders bönder har ingen talat om ”livsmedelskris”. De stora krisorden tar man bara till om matpriserna stiger.

Stefan de Vylder menar att man kan jämföra med den rådande finanskrisen. Där talar man om kris när aktiekurser och fastighetspriser faller. Men ingen talade om ”kris” när aktie- och fastighetspriserna steg med 15–20 procent per år.

– Det borde man ha gjort, säger han. Bubblan tilläts växa utan att politiker, medier eller allehanda experter slog larm.

– Samma sak med det som kallas fastighetskris, tillägger han. Varför hojtar man om livsmedelskris när matpriserna stiger, men om fastighetskris när bo-

stadspriserna faller? Visst, låga brödspriser hotar inte att leda till en finansiell härdsmalta. Och vi har ingen motsvarighet till subprimelån på marknaden för mat. Människor som saknar pengar att handla mat för köper inte oxfilé på kredit så att hela livsmedelskedjor eller banker hotas av konkurs. Men medierapporteringen och skillnaderna i språkbruk kan kanske ändå säga något om maktförhållandena i världen? Om aktiekurserna faller tycker alla synd om aktieägarna, och om bostadspriserna faller tycker alla synd om villaägarna, men om matpriserna faller gläds alla å konsumenternas vägnar. Ingen tycker synd om bönderna som producerar maten.

Vem har då ansvaret för felaktiga analyser? Vem ska vi skylla på? Stefan de Vylder anser att ansvaret ska fördelas på många aktörer.

– Jag tillhör de som tycker att medierapporteringen om matkrisen var bedrövlig. Men ska jag vara ärlig tycker jag även att organisationer som FN:s livsmedelsorgan FAO svek sitt ansvar. FAO talade aldrig om kris när världsmarknadspriserna på jordbruksprodukter sjönk och sjönk, decennium efter decennium. Men när de sedan steg så föll FAO in i kören.

För att illustrera vad han menar plockar Stefan de Vylder fram en inbjudan till en FAO-stödd konferens som hölls på Världshungerdagen i Stockholm i oktober 2008. Där står:

SKYHÖGT: Matpriserna stiger snabbt. Ingen lämnas oberörd, men de fattiga är de mest utsatta. Förändringar i vädarsystem och den ökade efterfrågan på biobränsle utgör delar av problemet.

– Bara problem med stigande priser, med andra ord, säger han. Idel förlorare, ”ingen lämnas oberörd”. Inga vinnare. Och dessutom fel i sak: i oktober 2008 hade priserna redan fallit kraftigt.

Stefan de Vylder menar att detta är en grov förvanskning av sanningen, som skapar en helt felaktig bild hos vanliga medborgare.

När man ska analysera den kraftiga prisuppgången på livsmedel som världen nyligen upplevt är perioden mellan mitten av 2006 och våren 2008 intressant att titta på. Då inträffade en rad händelser som sammantagna resulterade i de kraftiga höjningarna.

– Jag ska inte gå in på alla orsaker på både utbuds- och efterfrågesidan som ledde till den dramatiska uppgången, säger Stefan de Vylder, men låt mig nämna några. Den allmänna råvaruprisboomen, lagersituationen och den nervösa marknadssituationen, torka i Australien, stigande kostnader för bland annat olja och handelsgödsel, ökad köttkonsumtion i Asien, och till viss del konkurrens från biobränsle.

– Detta, säger han, skapade den här bubblan som hade både positiva och negativa effekter. Det positiva var att jordbrukets nyckelroll erkändes av många viktiga aktörer. Ökad satsning på jordbruk blev slagordet och något sådant har vi inte hört på länge. I många länder satsades det också på riktade skyddsnät till de mest utsatta grupperna, och det var utmärkt. Men jag vill inte alls förneka att det fanns väldigt många förlorare. De behöver stöd.

Stefan de Vylder påpekar att mängder med lantbrukare världen över svarade direkt på den förändrade prisbilden. Det kunde man se redan förra året.

– Mest intressant med de kraftigt stigande priserna var kanske att de stimulerade produktionen på ett nästan läroboksmässigt sätt. Jord som legat i träda togs

i bruk. Spannmålsbönderna världen över ansträngde sig för att öka produktionen. Förra året blev spannmålsskördarna rekordstora.

Men nackdelarna med prisökningen, då? Vilka var de?

– Ja, det negativa var ju bland annat att krisen utlöste diverse ganska knäppa förslag och åtgärder, säger Stefan de Vylder. Till exempel prisstopp på mat. Eller höga exportskatter och andra regleringar, eller rentav exportförbud i många länder där man försökte isolera landets konsumenter från effekterna av de höga världsmarknadspriserna. I dag ser vi en paradox. Till helt nyligen var det vanligt med importtullar och exportsubventioner. När matkrisen bröt ut blev mönstret snarare det motsatta: exportskatter och slopade importtullar.

– Protektionistiska stämningar bredde ut sig, fortsätter han. Jag är ingen anhängare av en total frihandel på jordbruksområdet – och definitivt inte så länge våra länder delar ut miljarder och åter miljarder i olika former av jordbruksstöd – men många galna idéer dök upp. Till exempel i Frankrike där president Sarkozy uppmanade världen att följa EU:s exempel och kopiera unionens subventionsprogram Common Agricultural Policy, CAP.

CAP anses av många vara en av EU:s mest framgångsrika innovationer, medan andra säger att programmet utgör ett skandalöst slöseri med pengar. Det har ända sedan EU:s tillkomst varit unionens kanske främsta flaggskepp och syftet var ursprungligen att garantera jordbrukare ett minimipris för deras produkter. Men det ledde snart till överproduktion och skapandet av de famösa kött- och spannmålsbergen, och försvårade också för länder utanför unionen att sälja sina produkter på den europeiska marknaden. De europeiska matpriserna sköt i höjden, negativa sidoeffekter växte i antal. I dag hävdar kritiker att CAP fortfarande förvränger världsmarknaderna och skadar jordbruket i fattiga länder. Bönder i syd kan sällan konkurrera med de subventionerade europeiska priserna. Stefan de Vylder nämner några exempel på hur negativt CAP kan slå mot producenter utanför unionen.

– Kött från EU kostar i många länder i Västafrika bara hälften så mycket som det inhemskt producerade köttet, berättar han. EU stöder också etablerandet av tomatodling i flera länder i Västafrika samtidigt som EU:s export av tomatkonserver slår undan benen på tomatodlingens lönsamhet. Socker är ett annat exempel. Trots att EU producerar socker till en kostnad som ligger tre–fyra gånger över kostnaderna i till exempel Brasilien, Dominikanska Republiken eller Moçambique, står EU för en femtedel av världens samlade sockerexport.

– Med hjälp av decenniernas export av subventionerat överskottsvete har EU och USA lyckats förmå en stor del av Afrikas stadsbefolkning att äta bröd gjort på vete, fortsätter han. Vete kan endast odlas i ett fåtal länder i Afrika, men importen av vete – som i dag står för två tredjedelar av Afrikas totala spannmålsimport – har förändrat konsumtionsmönstren i städerna radikalt. I länder som Kenya och Etiopien står i dag veteimporten från EU för över hälften av den totala livsmedelsimporten. Av Afrikas totala tillgång till spannmål på cirka 145 miljoner ton per år svarade år 2000 importen för 40 miljoner. Detta innebär, statistiskt sett, att i stort sett hela stadsbefolkningen försörjdes med importerad spannmål.

CAP kostar årligen motsvarande 500 miljarder kronor, i runda tal. Det är nästan hälften av EU:s totala budget. Nu pågår förändringar, jordbruksstödet ska kulminera under 2009 och sedan avta eller ändra karaktär. Under de senaste årens prisuppgång på mat har CAP ofta använts som slagträ i debatten och Ste-

fan de Vylder menar att Frankrike under den akuta fasen av den så kallade livsmedelskrisen bidrog med illa genomtänkta förslag till lösningar.

– Fler dåliga svar på krisen presenterades av Sarkozy och jordbruksminister Barnier, berättar han. De talade om *community preference*, alltså förtur till EU-producerad mat. De talade om skärpta kvalitetskrav på importerad mat – uppenbara handelshinder i stil med det stolliga EU-beslutet att förbjuda import av brasilianskt nötkött.

Hur ser då situationen ut i dag? Priserna tycks ju ha kulminerat vid mitten av 2008. Stefan de Vylder menar att framtiden är lite svårbedömd. Det finns flera alternativa scenarier.

– Som vi ser har priserna fallit tillbaka ganska kraftigt, kanske går vi mot en normalisering. Men det finns faktiskt också en risk att den globala lågkonjunktur som vi har gått in i, och som kännetecknas av snabbt fallande priser på råvaror inklusive många jordbruksprodukter, riskerar att ruinera miljontals bönder världen över. Och många har skuldsatt sig och investerat i det lilla och i det stora för att kunna utnyttja de höga priserna. Men om det leder till en skuldskris lär det inte bli Bank of America eller JP Morgan som drabbas, och många löpsedlar blir det inte. Och inte många räddningspaket. Men kanske ännu fler självmord bland indiska småbrukare.

– I reala termer ligger världsmarknadspriserna fortfarande klart lägre än på 1960- och 1970-talen, fortsätter han. Själv skulle jag inte ha något emot att de steg litet. Men helst mindre snabbt och drastiskt än under de två gångna åren, då många människor och länder utsattes för regelrätta chocker. Det måste få ta litet tid för utbudet att anpassa sig till en stigande efterfrågan.

Stefan de Vylder påpekar att det är viktigt att granska *varför* livsmedelspriserna stiger, för att kunna bedöma om uppgången är positiv eller inte. Det räcker inte med att de stiger.

– Det är viktigt att förstå vad som ligger bakom prishöjningarna. Om det är faktorer på utbudssidan, som stigande priser på insatsvaror, är det ju inte så bra, även om det kan vara bra med stigande energipriser från ett miljöperspektiv. Och missväxt som beror på klimatförändringar eller bara allmänt dåligt väder i några nyckelländer är ju heller inte så bra. Men en stadig förbättring av jordbrukets bytesförhållanden gentemot industrivaror måste bejakas.

– Men, mycket annat behövs. Vi behöver en bättre framtid för världens bönder, det är ett nödvändigt villkor för en hållbar utveckling mot minskad fattigdom. Kanske ska vi helt enkelt ändra synsätt och lära av börskommentatorerna: kris för jordbruket och för världens bönder är det när priserna faller. Inte när de stiger!

Ris.

Ris anses av många vara det mest kompletta livsmedel som finns, det odlas på världens samtliga kontinenter utom Antarktis. Drygt tre miljarder människor är beroende av ris för sitt dagliga kaloriintag, hälften av dessa konsumenter klassas som fattiga. De fattiga risätarna spenderar mellan 20 och 40 procent av sin inkomst på ris. Berättelsen om prisutvecklingen på ris illustrerar väl det fenomen som i dagligt tal kallas den internationella livsmedelskrisen.

När den hittills högsta noteringen av matpriser i världen gjordes vid mitten av 2008 kunde man konstatera att priset på ris hade rusat i höjden. Under mindre än ett år hade det ökat med 38 procent i Bangladesh, 18 procent i Indien och 30 procent i Filippinerna.²³ En liknande prisutveckling ägde rum världen över, på fem år hade priset fyrdubblats. Men det fanns få rationella skäl till denna våldsamma prisökning. Som i fallet med finanskrisen var det till största del gissningar och spekulationer om framtiden som utgjorde de starkaste drivkrafterna. Eftersom ris är av sådan oerhörd betydelse för så många människor är priset en faktor som kan manipuleras för att uppnå syften som inte har något med födointag att göra.

Indien är efter Kina världens största risproducent och när priset började stiga för några år sedan inleddes en omfattande hamstring. Den ledde till minskat inhemskt utbud vilket spädde på prisuppgången ytterligare. För att hålla kvar riset på den indiska marknaden beslutade regeringen om exportrestriktioner för vissa rissorter. Men, regeringen hade en dold agenda. I maj 2009 ska allmänna val hållas i Indien. Bland Indiens alla fattiga finns det många som röstar med magen. Vilken regering kan säkerställa tillgång på livsmedel till rimliga priser? I alla länder med fattig befolkning är prishöjningar på mat ett fenomen som kan utlösa kravaller och störta regimer.

Indiens välbärgade medelklass som har vuxit explosionsartat under senare decennier har vid sidan av sin kärlek till ris utvecklat en fäbless för vete, som till största del importerar. Vete är en dyr vara och betalas i utländsk valuta. Inför det stundande valet vill nu den indiska regeringen undvika kritik om ökade importkostnader för vete och se till att det finns tillräckligt med ris på marknaden, alltså kan en mindre mängd ris exporteras. Detta har fått till följd att länder som köper stora mängder ris från Indien snabbt har tvingats söka andra importmöjligheter, och enligt den allmänna regeln om tillgång och efterfrågan har priset därför ökat.

Professor C Peter Timmer vid Stanforduniversitetet i USA skriver att ris är både en ekonomisk och en politisk vara.²⁴ De senaste årens prisutveckling på ris kan förklaras med den ökade spänningen mellan risets olika funktioner. Det köps och säljs på världsmarknaden som vilken vara som helst, men tillgången på ris avgör tillvaron för producenterna – till stor del fattiga bönder – och lika fattiga konsumenter. Därmed blir riset ett politiskt verktyg. Priset på ris, skriver Tim-

²³ <http://japanfocus.org/_C_Peter_Timmer-Japan_and_a_Solution_to_the_World_Rice_Crisis>

²⁴ Ibid.

mer, avspeglar de ekonomiska och politiska spänningarna. Varje tecken som kan tolkas som att marknaden håller på att tappa kontrollen över riset leder till att bönder, konsumenter, handlare och regeringar alla reagerar på samma sätt: genom att hamstra.

När riset hålls tillbaka från marknaden sker oundvikligen en prisökning och enda sättet att undvika detta är att garantera marknadsaktörer att tillgången på ris är tillräcklig och varaktig. Den viktigaste lärdomen av exemplet Indien är alltså att den prisökning som kulminerade vid mitten av 2008 inte berodde på bristande tillgång på ris, utan på bristande förtroende mellan marknadsaktörer. Låter det bekant? Ja, det påminner mycket om finanskrisen.

Eftersom Indien är en jätte på den globala rismarknaden är dess agerande oerhört viktigt för prisutvecklingen. Landet tillåter nu endast export av basmatiris, andra sorter får inte exporteras för att undvika minskad tillgång med ytterligare prishöjningar och åtföljande inflation som följd.

Professor Timmers forskning om prisutvecklingen på ris har fått stor uppmärksamhet. Han anger ett antal grundorsaker till de senaste årens prisuppgång.²⁵ Den ökande levnadsstandarden i flera asiatiska länder är en faktor, spekulation på råvarubörser är – enligt honom – en annan, den amerikanska dollarns utveckling mot andra valutor likaså. När majs och sockerrör används för framställning av biobränslen påverkas priset på dessa grundkomponenter vilket ger effekt även på andra livsmedel. Men dessa orsaker betvivlas av andra bedömare och det finns inga klara kausala samband. Dollarn har gått både upp och ned under den aktuella perioden. Det Timmer kallar råvaruspekulation har enligt andra bedömare ingen som helst prishöjande effekt, och betydelsen av biobränsle i sammanhanget är fortfarande under debatt.

Den viktigaste lärdomen av de senaste årens våldsamma prisökning på ris och andra stapelvaror är dock att det inte handlar om brist. Vi saknar inte ris i världen. När priset går upp beror det oftast på en oro för den framtida tillgången på ris, och att denna oro har fått aktörer att hålla tillbaka riset från marknaden.

I Japan har människor ätit ris i tusentals år och japanen i gemen är mycket skeptisk till importerat ris. Det ska vara *japonica*, det genuina japanska riset som kännetecknas av korta korn och klibbig konsistens. Ris är dyrt i Japan, ungefär fyra gånger världsmarknadspriset. Men det har sin egen förklaring.

När världshandelsorganisationen WTO bildades 1995 lyckades USA tillsammans med andra stora risexportörer driva igenom att det risprotektionistiska Japan måste importera en viss mängd ris. Ytterst motvilligt gick Japan med på att köpa 700 000 ton om året från utlandet. Men det visade sig snart att japanska konsumenter inte skulle få tillfälle att njuta av det exotiska *indica* eller andra utländska sorter. Det ris som köps från USA, Thailand och Vietnam släpps inte ut på marknaden utan lagras i stället ända tills det är så dåligt att det bedöms som otjänligt som människoföda. Då säljs det som djurfoder. Det är ett sätt för den japanska staten att finta bort WTO:s tvingande regler och dessutom både hålla uppe ett högt inhemskt pris och även försvåra för japanerna att utveckla en smak för annat ris än det egna *japonica*.

Men skulle inte Japan i stället kunna sälja detta önskade ris vidare, när nu

²⁵ Ibid.

världen skriker efter billigare ris? Nej, det tillåter inte WTO:s regler. Alla vet alltså att Japan ensam skulle kunna påverka prisbilden på ris i världen genom att sälja vidare sitt önskade ris, öka tillgången. Men landet förbjuds att göra detta. Effekten blir att USA – som har varit tongivande i att formulera WTO:s stränga regler – uppfattas som en cynisk stoppkloss i kampen om att erbjuda världens fattiga ris till ett rimligt pris.

Förra året hade Japan en och en halv miljon ton ris i lager, vilket framstod som nästan obscen mycket med tanke på de höga priserna i världen. Enligt vissa beräkningar gjorde de höjda livsmedelspriserna under 2007 och 2008 att så många som hundra miljoner människor i världen sjönk tillbaka i fattigdom, efter att strax innan ha lyckats ta sig upp på rätt sida av fattigdomsstrecket. Så vad skulle man göra med det lagrade riset? För Japan var det en påtaglig kostnad att lagrhålla så mycket ris, alla borde tjäna på att det såldes, gjordes tillgängligt för hungriga människor. Lösningen på problemet blev att Japan, som en engångshändelse, tilläts sälja sitt risöverskott till ett dumpat pris, omkring 600 dollar per ton. Så fort det tillkännagavs sjönk världsmarknadspriset påtagligt och köparna ställde sig i kö.

Men Japan hade också en annan tanke med sitt önskade importerade ris. Landet har ett ganska omfattande biståndsprogram i exempelvis Afrika och planerade under förra året att donera ris till ett värde av 50 miljoner dollar till fattiga länder. Men, som har påpekats tidigare i denna skrift, den tydligaste effekten av gratismat till fattiga länder är att de lokala producenterna i dessa länder slås ut, tillfälligt eller permanent och att det aldrig går att lösa en livsmedelsbrist med utdelning av gratismat. Där brist på mat råder måste människor själva ges möjlighet att producera eller köpa mat. Den japanska statens gåva till Afrika var alltså ett sätt att både göra sig av med det önskade riset och dessutom kunna sätta upp detta som en utgiftspost i biståndsbudgeten.

Den globala spannmålshandeln.

Den 25 januari 2009 visade Sveriges television en fransk dokumentärfilm med namnet "Är maten slut?". Det budskap som framfördes var mycket alarmerande. Hela jorden står "på randen till en allvarlig livsmedelskris". "Industriellt jordbruk är slutet för oss alla", hävdades det. Vic Lespinasse, som titulerades finansanalytiker, intervjuades.

– Många faktorer har drivit upp spannmålspriserna de senaste åren, sa han. Det är bland annat vädret, men ett annat skäl är ökad spekulation. Det finns fler spekulanter på spannmålsmarknaderna. De har gett sig in på alla marknader för stapelvaror, och det har pressat upp priserna.

I debatten om livsmedelspriserna är detta en mycket vanlig ståndpunkt. När man läser vad som skrivits om de senaste årens prisutveckling på livsmedel stöter man ofta på påståendet att det är spekulation på råvarubörser som driver upp priserna. Man ser framför sig feta, cigarrökande kapitalister i västvärlden som cyniskt placerar pengar i värdepapper för spannmål, och sedan blir ännu fetare i takt med att världens fattiga blir allt magrare. Hur sann är den bilden?

Helt osann, enligt Torbjörn Iwarsson, råvaruchef på Handelsbanken.

– Det finns inga belegg för att prisuppgången de senaste åren skulle bero på spekulationer på råvarubörsen. Det finns studier av Internationella Valutafonden, IMF, som har kollat om det finns ett samband mellan spekulanters agerande och prisförändringar på råvaror. De finner ingen sådan kausalitet. Om priset på en råvara går upp följs det av att spekulanter köper och det stämmer ganska väl med vad man vet om spekulanter, att de ofta använder tekniska analyser för att ta positioner. Men det är inte spekulanter som orsakar prisuppgångar.

Hans kategoriska svar förvånar mig något, eftersom påståendet att det är spekulanter som driver upp priser är ett ständigt upprepat argument i livsmedelsdebatten. Ligger det verkligen ingen sanning i det?

– Nej, upprepar Torbjörn Iwarsson med eftertryck, det är nonsens, fullständigt nonsens, det är grundlöst struntprat. I en marknadsekonomi är det priset som skickar signalen till producenten. Om vi antar att det är spekulanter som driver upp priset med sin spekulation, vad blir slutsatsen då? Jo, att priserna är konstlat höga. Vad händer om man sänker priserna då? Om det tidigare inte producerades tillräckligt, kommer det att produceras mer om man pressar ned priserna? Nej, det gör det inte. Ingen ville producera till de tidigare låga priserna, priserna måste upp för att signalen ska gå fram till bönderna att de måste producera mer.

– Den marknad som finns kan man jämföra med att olika aktörer slår vad om vad priset kommer att vara om ett halvår, fortsätter Torbjörn Iwarsson. Men därigenom tar man inte bort någon spannmål från marknaden. Det påverkar inte mängden som finns tillgänglig. Det är en fundamental missuppfattning som leder fram till helt fel policybeslut. Det leder till slutsatsen: "priserna är tempo-

rärt för höga, låt oss dämpa priserna för att hindra denna spekulation.” Det som händer då är att det inte produceras tillräckligt, och det blir svält. Signalen till producenterna går alltså inte fram.

– De flesta skolade ekonomer som förstår principen om utbud och efterfrågan begriper det här, tillägger han lite syrligt. Men det finns en massa andra tänkare som inte är tränade i att förstå marknadsekonomier, och de tänker annorlunda. Det finns många journalister och politiker som skyller prisuppgången på spekulanterna och där gör de mänskligheten en stor otjänst, eftersom det leder till slutsatsen att man måste skydda sitt land mot de här ”felaktiga” prisnivåerna. Och det gör man exempelvis som i Ryssland, genom att införa exportskatt. Då skyddar man sina konsumenter mot det som man tror är ett temporärt högt pris. Man skickar också felaktiga signaler till de ryska bönderna eftersom det är där det finns mark i träda som går att odla upp. De borde göra det, det borde vara lönsamt att odla upp marken. Men när de inte gör det kommer det inte ut något mer vete på marknaden och då stiger priset ännu mer, eftersom signalen inte har gått fram till producenterna att de borde producera mer.

Det som ofta i dagligt tal kallas spannmålsspekulation ska egentligen benämnas terminshandel. I Sverige är det en ny företeelse, svenska Lantmännen introducerade möjligheten till terminshandel så sent som hösten 2005. Torbjörn Iwarsson vill understryka att det handlar om att producenterna – lantbrukarna – ska kunna försäkra sig mot negativa prisfluktuationer. Han jämför med hur hans mamma planerade inköp av potatis.

– Hon köpte potatis på hösten för att hon trodde den skulle bli dyrare på vintern. Alla människor spekulerar, alla bönder prissäkrar. De vill inte sitta med ett pris som kan gå upp eller ned.

– Att det finns en marknad betyder att det finns ett utbud och en efterfrågan och någonstans där emellan bestäms priset, förklarar Torbjörn Iwarsson. Terminshandeln är till för att flytta risken från producenter som inte kan leva med att priset kan falla, de vill spika sitt pris. Då säljer de sin produktion på termin, som det heter.

Terminshandeln med spannmål i Sverige, som hanteras av Lantmännen, bygger på hur den internationella spannmålsmarknaden fungerar. Det handlar om att en lantbrukare ska kunna få ett pris för sin framtida skörd fastställt mot att han garanterar en leverans. På det viset vet han redan på våren hur mycket han kommer att få betalt på hösten. Lantmännen i sin tur prissäkrar sina transaktioner genom att sälja och köpa värdepapper på råvarubörsen Euronext i Paris, och det sker genom ett ombud i form av en bank. Man köper och säljer så kallade terminskontrakt med europeiskt kvarnvetet. Terminskontrakt är en marknad för risk och prisrörelser. Om det europeiska vetepriset går ned 10 procent gör sannolikt det svenska det också. Men det finns ingen terminsmarknad för svenskt vete eller någon specifik bondes vete som det finns för det europeiska standardvetet, kvarnvetet, som handlas i Paris. Därför blir det intressant även för andra än fransmän att handla med den produkten.

Om man köper ett terminskontrakt kan det exempelvis handla om 50 ton vete till det pris som gäller i dag. Det ska då levereras och betalas kanske ett halvår senare, i Frankrike. Men terminskontraktet är ett värdepapper som man kan sälja. Om man har köpt för 150 euro per ton och kan sälja papperet för 160 euro per ton har man gjort en vinst.

– Terminshandeln är till för att flytta risk, förklarar Torbjörn Iwarsson. Det är samma sak som att ta en försäkring. Vi sitter ihop med världen på så vis att vi har en ganska betydande export av vete, så världsmarknadspriset slår ju direkt igenom på de svenska priserna.

En bondes liv är fyllt av osäkra faktorer. Det som i början av hösten kan se ut som en kommande rekordskörd, kan snabbt förvandlas till katastrof om vädrets makter bestämmer sig för det. Hösten 2008 regnade exempelvis enorma mängder spannmål bort i Sverige. Skörden försämrades, det som skulle bli kvarnvetet fick i stället bli fodervete, med ett betydligt lägre pris. Men det kan också hända att priset på hösten ligger väsentligt över det terminspris som bonden fick på våren. Därför bör en lantbrukare inte prissäkra hela sin kommande skörd utan ha beredskap att kunna leverera en del på spotmarknaden eller till dagspris. Terminshandeln har på några få år blivit enormt populär bland svenska producenter.

– Vår verksamhet handlar om att vi ska hjälpa våra kunder att ta bort risken ur prisfluktuationerna, säger Torbjörn Iwarsson. Vi ska ta bort en risk som de inte vill ha. Man måste förstå att terminsmarknaden på jordbruksprodukter är en försäkringsmarknad. En aktör kan bli av med en risk utan att det egentligen kostar något. Vilken husägare i dag skulle våga vara utan försäkring? Tidigare har man kört utan att säkra priset på sin produkt men det gör man inte längre.

Torbjörn Iwarsson återkommer till mediernas roll i sammanhanget.

– Medierapporteringen har varit dålig, journalisterna har genomgående missuppfattat verkligheten, hur saker och ting sitter ihop och vad som orsakar det ena och det andra. Det är inte fråga om spekulation, det är fråga om att producenter och andra försöker fatta så bra beslut som möjligt med avseende på pris och risk. Därmed handlar de och gör saker på marknaden, på samma vis som min mamma gjorde när hon köpte potatis i september i stället för att vänta till december, då priset var högre.

Lantmännen är en ekonomisk förening som ägs kooperativt av svenska lantbrukare. Dess uppgift är att tillhandahålla insatsmedel i jordbruket samt ta emot, förädla och sälja det som bönderna producerar.

– Spannmålsmarknaden är ju global, säger Mikael Jeppsson på Lantmännen. Det finns ett världsmarknadspris på vete. Det fastställs efter utbud och efterfrågan, utgående lager, skördar och konsumtion och så vidare. De vanliga marknadskrafterna helt enkelt, och de möts rent fysiskt där producenter säljer till handlare, där handlare säljer till kvarnar och så vidare. Men marknaden finns också på ett antal börser runt om i världen där alla behov och all efterfrågan samlas upp. En börs handlar ju inte med fysiska varor, utan med kontrakt.

– Stora volymer handlas på ett antal börser i världen som blir bra mätare på var priset ska ligga. Den största börsen är Chicago Board of Trade, där man handlar med vete. Om man ska ta ett pris i världen för att beskriva vad vetepriset är så är det lämpligt att gå till Chicagobörsen. Men det är bara ett pris. Det finns ju skillnader beroende på om man är verksam i ett överskottsområde eller i ett underskottsområde.

– Det finns en europeisk marknad som är länkad till Chicagobörsen, förklarar Mikael Jeppsson vidare. Brödvete handlas på börsen Euronext i Paris. Om man säger att priset där är 150 euro per ton så ligger priset på vete i Sydeuropa på kanske 165 euro per ton, eftersom det är ett underskottsområde. Grovt räknat kan man säga att länderna söder om Alperna är underskottsområden medan län-

derna norr om är överskottsområden och där ligger då priset på kanske 140 euro per ton. Börsen fungerar ungefär som reporäntan som styr andra räntor. Börsen i Paris fastställer en nivå som sedan marknaden i övrigt relaterar till.

– När en svensk bonde vill sälja till oss tittar vi på vad priset är på Euronext. Men vi levererar aldrig något vete dit, Euronext fungerar bara som en prissäkringsmarknad för oss. Om vi gör upp med en svensk bonde om att köpa spannmål av honom för 150 euro per ton om ett halvår så vill vi inte sitta med den risken, eftersom vi inte vet vad priset kommer att vara då, när det är dags för oss att sälja det vidare. Då säljer vi motsvarande mängd spannmål – som vi har köpt upp tidigare – i form av värdepapper på Euronext och skyddar oss därmed mot ett prisfall. Så för Lantmännen fungerar spannmålsbörsen i Paris dels som en prisindikator och dels som en försäkring mot oönskade prisvariationer.

Torbjörn Iwarsson på Handelsbanken påpekar att vi i Sverige har varit väldigt sena med att hoppa på det här tåget, som varit i rörelse under lång tid.

– Terminsmarknaden föddes 1848 i Chicago och var ett sätt för jordbrukare att säkra det pris som de skulle sälja sin produkt för, berättar han. Man bygger sina analyser till stor del på väderprognoser. Priserna på jordbruksprodukter har inte så mycket samband med priserna på aktier och obligationer eller andra råvaror.

– Vi lever ju i en fri värld där utbud och efterfrågan skapar ett pris, och priset innehåller all information om hur läget är. Via terminsmarknaden kan man få en prognos om hur priset kommer att vara i framtiden, så att jordbrukarna kan planera sin produktion. Öka eller minska, investera eller inte.

– Jordbruket i Sverige är underinvesterat eftersom det inte varit särskilt lönsamt på länge, säger Torbjörn Iwarsson och understryker att prisutvecklingen inte bara handlar om det kortsiktiga perspektivet för producenter och konsumenter, utan om hela branschens framtid.

– Ett högt pris stimulerar producenten att producera mer och ett lågt pris till att producera mindre, förklarar han. Det höga pris som vi hade häromåret stimulerade till exempel producenter att ta sig igenom den här svåra juridiska processen att börja odla upp mark i Ryssland och Ukraina, mark som legat i träda till ingen nytta.

Det Torbjörn Iwarsson syftar på är det kommersiella jordbruksprojekt i Ryssland som kallas Black Earth Farming, svarta jordens jordbruk. Det startades av en ryss men har svenska Kinnevik och Vostok Nafta som dominerande ägare. Affärsidén går ut på att ta i bruk prima jordbruksmark som länge har varit underutnyttjad, i många fall legat i träda. Det rör sig om jättelika arealer, omkring 335 000 hektar. Ryssland är nettoimportör av mat, till väsentlig del beroende på vanskötseln av den fina jorden, en vanskötsel som har pågått länge men som kulminerade när det gamla Sovjetunionen föll samman.

När Vladimir Putin lät privatisera jordbruksmark 2003 öppnades möjligheter för storskaliga projekt där även utländska ägare kunde komma in. Men att förvandla en affärsidé av det här slaget till en inkomstbringande verksamhet är inte så enkelt. Infrastrukturen i Ryssland är dåligt utbyggd och svängningar i landets politik kan avskräcka investerare. Aktien i Black Earth Farming har hittills åkt berg- och dalbana, men detta är ändå ett av få riktiga exempel på spekulation i jordbruk. Till skillnad från terminshandel, alltså. Enligt ledningen för Black Earth Farming satsar man på nollresultat år 2009.²⁶

²⁶ <www.affarsvarlden.se/hem/nyheter/article496717.ecc>

Några liknande möjligheter att tjäna pengar på framtida skördar existerar inte i Sverige, här finns i stället terminshandeln som, enligt Torbjörn Iwarsson, är en ovärderlig hjälp för lantbrukaren att planera sin verksamhet.

– Producenterna tittar på de priser som är satta på marknaden och planerar sin produktmix efter dem, förklarar han vidare. Vad ska odlas? Vete? Oljevaxter? Det beror på den förväntade prisutvecklingen och den informationen får man från börserna. Om du tänker dig att du har en bonde som har ett visst kapital, en viss intäkt. Om han har en variation i intäkten spelar variationen roll för hur mycket pengar han kan stoppa in i investeringen. Om intäkten varierar mycket är det en riskabel verksamhet. Då kräver den mer kapital för att bära och blir då mindre lönsam. Kan man då ta bort den risken genom att använda terminer, alltså genom att köpa en försäkring som inte kostar mer än några ören per kilo, så kan du få ett jordbruk som avkastar 10 procent till ingen risk.

– Alla jordens bönder borde prissäkra, menar Torbjörn Iwarsson. Då plockar de ur osäkerheten och blir mer attraktiva. Då produceras mer mat. I USA har de prissäkrat i 160 år, de har en vana att arbeta med terminskontrakt. Det har vi inte i Sverige, det är en kompetens som inte lärs ut på vare sig Alnarp eller Ultuna Lantbruksuniversitet trots att det handlar om hur man hanterar risker i jordbruket. De riskerna är ju stora, prisvariationer är en mycket större källa till risk än vädret för en lantbrukare i Sverige. Variationen i inkomst för den enskilde bonden beror inte på skillnad i produktion, utan på skillnad i pris. Det avgörande är alltså inte hur mycket man producerar, utan hur priset ser ut när man säljer.

Alltså, alla jordens bönder borde prissäkra, enligt Iwarsson. Betyder det att systemet skulle gå att tillämpa även för småjordbrukare i fattiga länder, undrar jag?

– Det är svårt att införa det här i exempelvis Afrika eftersom man har alldeles för små jordbruksföretag där, svarar han. De har inte råd att syssla med sådant. Man måste ha viss volym på sin verksamhet för att det ska vara meningsfullt att göra investeringar i kunskap.

En säkerligen korrekt men samtidigt mycket nedslående konklusion. Afrikanska bönder är alltså återigen förlorare. Och avståndet till de framgångsrika jordbrukarna i den rika delen av världen bara ökar.

Slutord.

För några år sedan träffade jag George Njoroge, bonde i Kenya. Tillsammans med hustrun Annie driver han ett lantbruk ett par timmars bilresa norr om huvudstaden Nairobi och tog mig med dit.

George och Annie var framgångsrika. De var tämligen välutbildade och extremt entreprenörsinriktade. De hade mjölkkor och äggproduktion och visade upp sin allra viktigaste investering, en jättelik vattencistern som de byggt själva och som gjorde det möjligt för dem att konstbevattna även under den torra årstiden. Ändå var de bekymrade och missnöjda, inte för den egna verksamheten utan med tillståndet i det kenyanska samhället.

– Vi odlar bland annat papaya här, berättade George. Men den kan vi bara sälja i Nairobi och vi har inte möjlighet att frakta den själva. Vi är beroende av uppköpare som har lastbilar, mellanhänder alltså. Och dessa mellanhänder uppför sig som banditer. De vet att papaya är en känslig produkt, den ruttnar snabbt. Då väntar de in i det sista med att komma hit och hämta den, eftersom de då kan pruta ner priset med oss. Vi tvingas sälja till deras priser eftersom papayan förstörs om den inte snabbt kommer till marknaden.

Annie fyllde på med sin berättelse om ägg.

– Ägg måste hanteras varsamt, sa hon. Transportörerna tar ockerpriser för att frakta äggen till marknaden. Vi kan inget göra, vi måste anlita dem.

Men, undrade jag, fanns det ingen konkurrens på den marknaden? Fanns det inte andra som kunde frakta till ett bättre pris? George och Annie skrattade till. Nej, sa de, det fungerade inte så i Kenya. En uppstickare som försökte konkurrera trängdes ut. Hotelser, misshandel, det var en monopolmarknad för dem som behärskade den. Bönderna var helt i händerna på dessa banditer som utnyttjade dem.

Det var en väldigt typisk afrikansk situation som illustrerade en del av det som kallas den globala livsmedelskrisen. På grund av svaga rättssystem, dysfunktionella eller icke existerande jordbrukarorganisationer och obefintligt stöd från de statliga myndigheter som har till uppgift att säkerställa livsmedelsproduktionen i landet, tvingades George och Annie leva med oskäligt låga inkomster och ständigt oro för att deras produkter skulle bli osäljbara.

Och i städerna fanns kunderna som inte fick tillgång till fräscha livsmedel och tvingades betala överpriser som gick direkt i fickorna på mellanhänderna, transportörerna. De fattiga i världen är till övervägande del jordbrukare. De flesta av dem brottas med samma problem som George och Annie. Där finns en del i förklaringen till den haltande produktionen av livsmedel.

Strax utanför staden Embu, ett rikt jordbruksdistrikt i Kenya träffade jag kaffeodlaren Joseph Ndwiga. Vi gick en promenad genom hans kaffeplantage och han beklagade sig hela tiden.

– Alla i kaffeindustrin är korrumperade, sa han ilsket.

Som alla småodlare i Kenya var han medlem i ett kooperativ som delade på faciliteter och kostnader i samband med odling och skörd av kaffebönorna. Josephs

kooperativ, Nembure Farmers, hade samma problem som George och Annie i en annan del av Kenya. De tvingades anlita mellanhänder för att få iväg säckarna med kaffebönor till förädlingsföretaget Kenya Planters Co-Operative Union, KPCU. Det är ett slags motsvarighet till svenska Lantmännen, KPCU ägs av kenyanska småbönder och kooperativ. Joseph berättade att de åkare de tvingades anlita förhalade transporterna ända tills bönderna blev desperata, för att på det sättet kunna ta mer betalt för att köra kaffet till Nairobi. Och på KPCU hade en stor skandal uppdragats. Kaffe av god kvalitet hade bytts ut mot dåligt kaffe och skickats till auktionen. Kooperativen fick sämre betalt och fifflarna på KPCU sålde det fina kaffet vidare.

– Vi får bara fem shilling eller tio shilling per kilo kaffe (femtio öre till en krona), beklagade sig Joseph Ndwiga. För en tid sedan lyckades vi få 20 shilling (två kronor) och det var som ett mirakel. Vi firade, vi var så lyckliga!

– Bönderna här satsar så mycket men får så lite tillbaka, suckade Josefs dotter Dorothy, som själv jobbade med försäljning av mobiltelefoner i Nairobi.

– Jag lovar, jag ska sluta odla kaffe, morrade Joseph Ndwiga.

Jag förstod honom, hela hans situation var väldigt frustrerande. Afrikas bönder kämpar ständigt och blir hela tiden lurade och utnyttjade av starkare aktörer.

Lantbrukare i den rika delen av världen utvecklar kontinuerligt sina metoder att både odla och marknadsföra sina produkter, och det ska vi bara vara tacksamma för. Men klyftan mellan de framgångsrika bönderna i vår del av världen och de framgångslösa bönderna i fattiga länder vidgar sig allt mer. Det finns mycket att lära av den processen. Vad är det bönderna hos oss har, som deras kolleger i exempelvis Afrika saknar?

Jo, här finns fri rörlighet av varor och kapital. Fungerande banker vars tjänstemän inte måste mutas för att göra sitt jobb. Självständiga och starka organisationer för jordbrukarna, öppenhet och transparens kring köp- och säljtransaktionerna. Därtill ett fungerande rättssystem som gör att inte hela det avancerade bygget med spannmålsleveranser, krediter och terminer kraschar i ett korrumpierat inferno, och som grundläggande fundament en fungerande demokrati där inkompetenta lagstiftare kan röstas bort om de missköter sig.

Allt detta säkerligen behäftat med större eller mindre brister och skavanker, men ändå i stort sett fungerande. Så är det inte i den fattiga delen av världen. Där saknas på de flesta håll i princip allt det jag nämnde ovan.

Om detta inte åtgärdas kommer exempelvis afrikanska lantbrukare att bli ännu mindre konkurrenskraftiga på världsmarknaden. Och fattigdomen kommer att öka.

Det som benämns livsmedelskris ska kanske först och främst ses som en väckarklocka för mänskligheten. Inom en generation måste jordens matproduktion öka med 50 procent. Då räcker det inte med mirakelgrödor, genmodifiering och effektivisering i den rika delen av världen. Det är i världens fattiga länder som jordbruket måste effektiviseras och avkastningen höjas dramatiskt, och det handlar inte enbart om jordbruksteknik. Det handlar först och främst om rättigheter för lantbrukarna. Rätt till marken, rätt till lagar och regler som skyddar dem från exploatering, rätt till självbestämmande.

Zena och Berhe i Etiopien, och George, Annie och Joseph i Kenya måste känna att det är meningsfullt att satsa på jordbruket, att det finns fungerande marknadsmekanismer som gör det möjligt för dem att sälja ett överskott till rätt pris. Det måste vara lönsamt för dem att investera i jordbruket.

För att jordbruket ska fungera optimalt krävs det frihandel, hederliga samhällsinstitutioner fria från korruption, och ett system för ägande av mark som accepteras av folkflertalet. Lantbrukare måste kunna låna pengar till skälig ränta. Det måste, kort sagt, finnas tydliga och ärliga spelregler som gäller lika för alla.

Därför är frågan om en tryggad livsmedelsproduktion till syvende och sist en fråga om demokrati, medborgarens möjlighet att påverka sin situation.